



Bemötande med kultur

Utvärdering av regeringens satsning Bemötande med kultur, en försöksverksamhet där kulturen används för att minska fördomar om personer med funktionshinder.

Åsa Bringlöv, Etnolog
December 2006



INNEHÅLL

1. Inledning	3
Utvärderingens upplägg och genomförande	3
Disposition	6
2. Från utredning till konkret satsning	6
Olika perspektiv på diskriminering	6
Satsningens bakgrund och utgångspunkter:	
Lindqvists nia	7
Riktlinjerna för satsningen formuleras	8
3. Bemötande med kultur	
Den konkreta utformningen	11
De här projekten blev det	12
Projektens syften och målgrupper	13
4. Satsningen ur ett påverkansperspektiv	18
En genomgång utifrån några forskningsresultat om attitydpåverkan	18
Hade projekten förutsättningar att påverka?	26
5. Tre exempel	27
Teater som pedagogiskt verktyg	27
Utbildning av nyckelpersoner i kommuner	28
Kulturmobilisering	30
Andra erfarenheter	33
6. Slutdiskussion	34
Satsningen ur ett regeringsperspektiv	34
Satsningen ur ett arvsfondsperspektiv	35
Satsningen ur ett "avsändarperspektiv"	36
Källor	38

1. INLEDNING

I december 2000 beslutade regeringen att under en treårsperiod avsätta 15 miljoner kronor ur Allmänna arvsfonden ”för utveckling av verksamhet där kulturen används som uttryckssätt för att minska fördomar och förbättra kunskapen om funktionshinder” (Regeringsbeslut S2000/ /STa).

Satsningen beskrevs i regeringsbeslutet som en försöksverksamhet. Med hjälp av kulturella uttrycksformer som teater, film, litteratur eller musik skulle bemötandet av personer med funktionshinder förbättras. Satsningen skulle fungera som en väckarklocka, få människor att reflektera över sina fördomar och beteenden. Man var särskilt intresserade av projekt ”som syftar till att förmedla kunskap om dessa frågor till politiker och tjänstemän och till utbildningssamordnare, huvudmän, föreningar, organisationer m.fl.” (Arvsfondsdelegationens projektutlysning).

Satsningen som så småningom kom att kallas ”Bemötande med kultur” påbörjades i januari 2001. I september 2005 hade närmare 20 miljoner kronor fördelats till 27 projekt, och åtskilliga teaterföreställningar, filmer utställningar och böcker hade kommit till inom ramen för satsningen.

Våren 2006 fick jag i uppdrag av Allmänna arvsfonden att utvärdera satsningen med syftet att ta tillvara de erfarenheter som gjorts.

Utvärderingens upplägg och genomförande

Uppdraget från Allmänna arvsfonden var att undersöka vilka spår Allmänna arvsfondens pengar har lämnat, och under vilka betingelser pengarna har lämnat spår.

Att utvärdera en satsning

Att utvärdera innebär att i möjligaste mån analysera intentioner i förhållande till utfall. I den här utvärderingen har det handlat om en satsning som regeringen beslutade att genomföra med medel ur Allmänna arvsfonden. Har den regering som tog beslutet fått vad den ”beställt”? Här vänds blicken både mot projekten och mot dåvarande Arvsfondsdelegationen som fick regeringens uppdrag att genomföra satsningen.

Idén till satsningen presenterades i en statlig utredning som en av nio åtgärder för att förbättra bemötandet av personer med funktionshinder. Under utvärderingens gång blev det alltmer tydligt att de åtgärder som slutligen genomfördes på flera sätt skiljer

sig från de intentioner som beskrevs i regeringsbeslutet. Det blev därför intressant att följa satsningens väg från idé (formulerad i en statlig utredning) till handfast utformade åtgärder (på politikernivå) och genomförande (på tjänstemannanivå). Vad var tanken, som den formulerades i SOU-utredningen? Hur blev den konkretiserad i utformningen av satsningen och urvalet av projekt, och vilka konsekvenser har detta fått för resultatet?

Att utvärdera påverkansprojekt

I fokus för utvärderingen står satsningen som helhet och de erfarenheter som kan dras av den. Utvärderingen syftar alltså inte till att bedöma de enskilda projekten. Varje projekt har lämnat en redovisning till Allmänna arvsfonden, och dessa redovisningar har lästs och godkänts av tjänstemän på fonden. Däremot ligger de enskilda projektens erfarenheter till grund för utvärderingen av hur resultatet av satsningen har blivit.

Satsningen ”Bemötande med kultur” hade som mål att öka kunskapen, minska fördomarna och påverka bemötandet av personer med funktionshinder. Hur utvärderar man projekt som har som syfte att förändra människors attityder och beteenden? Hur ska man bedöma om projekten har lyckats?

Projekten i satsningen har ofta genomfört kulturproduktioner – en teaterföreställning, en film, en utställning – som publiken, ”målgruppen”, har tagit del av vid ett tillfälle. De som har arbetat med projekten har själva uppfattningen att dessa har påverkat människor. I en del av projektredovisningarna finns siffror som anger hur många personer som har tagit del av resultatet – hur många som har sett teaterföreställningen eller filmen, hur många som har besökt utställningen. I redovisningarna skriver de om sina upplevelser av att projektet har varit lyckat och att det har bidragit till att påverka attityder. Bedömningen gör de utifrån att de tycker sig ha uppfattat att publiken blev berörd, människor har skrattat, gråtit, blivit upprörda eller stannat kvar efter föreställningen och diskuterat vad de har sett.

Det går att se att projekten har gjort ett visst antal teaterföreställningar eller filmvisningar, det går att mäta hur stor publik de har haft och det går att konstatera att publiken har deltagit i diskussioner, skrattat och gråtit. Men hur ser man om detta har lett till förändring, att fördomar brutits och bemötandet har blivit bättre? Att avgöra om människor har påverkats är i sig en komplicerad uppgift. Uppgiften blir inte lättare av att målgruppen för påverkan i den här satsningen har varit så stor – över 100 000 personer har kommit i kontakt med något av

påverkansprojektet.

Jag har inte haft ambitionen att bedöma om och i vilken utsträckning projektet har lyckats påverka människor. Istället riktas fokus mot satsningen och dess utformning. Hur var det tänkt att satsningen skulle påverka bemötandet av personer med funktionshinder? Vem eller vad skulle påverkas, och hur skulle det gå till? Jag har också gjort en genomgång av projektet med utgångspunkt från några resultat av forskning om påverkan. Går det utifrån dessa resultat att säga något om projektets förutsättningar för att påverka? Och har projektet resulterat i några framgångsrika metoder, modeller eller verksamheter som leder till en förändring i bemötandet av personer med funktionshinder?

Att utvärdera avslutade projekt

Studien var ursprungligen tänkt som en bred dokumentstudie av satsningens 27 projekt, och en fördjupningsstudie av fem av dessa som skulle studeras genom besök och intervjuer.

Arbetet inleddes med en genomgång av det skriftliga material som finns tillgängligt på Allmänna arvsfonden. Materialet analyserades med två syften, att skapa en bred bild av satsningen och att hitta intressanta projekt och aspekter av satsningen att fördjupa sig i. Jag insåg ganska snart att det inte skulle vara möjligt att genomföra utvärderingen enligt den ursprungliga planen. När jag inledde arbetet med utvärderingen var satsningen avslutad. Några projekt var fortfarande igång eller hade nyligen avslutats, men majoriteten av projektet hade genomförts så långt tillbaka som för 3-4 år sedan. Det visade sig också att många av dem bestod av kulturproduktioner – teaterföreställningar, filmer, utställningar – som satts upp som engångsföreteelser och inte varit avsedda att leva vidare. Dessa gick alltså inte att besöka. Ett litet antal projekt var av mer varaktig karaktär, men dessa visade sig ligga något vid sidan av satsningens syfte att påverka attityder. De var inte heller representativa för satsningen som helhet. Jag fick alltså välja en annan strategi för utvärderingen.

Det har inneburit att utvärderingen i högre grad än som var tänkt från början har fått vila på skriftligt material. Detta har dels bestått av den dokumentation som finns arkiverad hos Allmänna arvsfonden, dels dokument och texter som rör satsningens tillkomst och utformning. Utöver det har telefonintervjuer också gjorts med projektet, och intervjuer med ett par tjänstemän med koppling till satsningen.

Material och metod

Jag har gått igenom alla tillgängliga dokument som finns hos Allmänna arvsfonden kring de enskilda

projektet. Materialet består av ansökningar, årsredovisningar till Arvsfondsdelegationen, korrespondens mellan delegationens tjänstemän och sökanden, utvärderingsrapporter, informationsmaterial, tidningsartiklar, stadgar och årsberättelser, föreningarnas eller projektets hemsidor då det har funnits sådana. Det består även av video- eller DVD-inspelningar av föreställningar, CD-skivor med musik, böcker, affischer, programblad, informationsblad.

Det har varit ett stort material att orientera sig i, men också ett levande material. I dokumenten har det många gånger varit möjligt att följa arbetsprocessen. Här hörs projektets röster som ger inblick i projektets dagliga arbete med arbetssegrar och vedermödor. Hur mycket information som finns att tillgå varierar från projekt till projekt. I materialet finns svar på många frågor. Men det lämnar också kunskapsluckor.

Jag har därför kompletterat med telefonintervjuer. Tjugofem av de 27 projektet har kunnat nås för en intervju. Intervjun gjordes med den person som projektet själv har uppgett som kontaktperson. I några fall hade kontaktpersonen lämnat föreningen och då gjordes intervjun med den person som organisationen föreslog att jag skulle intervjua. Intervjuerna gjordes utifrån en frågelista, men frågorna anpassades efter det enskilda projektet. Syftet var dels att fylla i de luckor som fanns i dokumentationen, dels att ställa ytterligare några frågor, t ex om vad som hänt sedan projektet avslutades. De intervjuade ombads också göra en bedömning av hur de hade upplevt projektet. Vilka erfarenheter hade de gjort? Vilka hinder hade de stött på under arbetet? Hur hade erfarenheterna tagits tillvara? Hur hade kontakterna med Allmänna arvsfonden sett ut? Telefonintervjuer har gjorts med minst en person från varje projekt. Intervjuerna har varit mellan 15 och 45 minuter långa. Anteckningar har förts under intervjuerna, vilket gör att citaten inte är ordagranna.

Intervjuer har även gjorts med den tjänsteman vid Arvsfondsdelegationen som var handläggare för satsningen.

Jag har även intervjuat en tjänsteman som tidigare arbetade på Sibus, Statens institut för särskilt utbildningsstöd. Denna tjänsteman arbetade med en annan satsning inom det s.k. ”bemötandeuppdraget” som även Bemötande med kultur ingick i. Vid båda dessa intervjuer förde jag anteckningar.

Utöver det har studien omfattat ett stort textmaterial. Detta har bestått av regeringsbeslut, utredningar, propositioner och skrivelser m.m.

Egenutvärderingar och redovisningar som källa

Eftersom projektet var avslutade när arbetet med

utvärderingen inleddes har jag inte haft möjlighet att följa projekten under tiden som de har pågått och på det sättet göra egna iakttagelser och bedömningar. De källor jag har haft att tillgå bygger på projektens egna uppgifter – deras egna redovisningar och intervjuer med personer som själva arbetat med dem. Det kan därför vara på sin plats med några reflektioner om dessa redovisningar som källa.

Som idealmodell kan projektverksamhet beskrivas som en möjlighet att pröva en metod utanför den ordinarie verksamheten och efter genomfört projekt föra tillbaka erfarenheter till den ordinarie verksamheten. Det kan beskrivas som process där kunskapsutveckling och lärande är centralt. Om inte erfarenheterna samlas upp och lärande kommer till stånd tenderar projektverksamheten istället att bli projektkonsumtion, ett sätt att finansiera (i och för sig viktig) verksamhet. Det är här utvärderandet kommer in, som ett viktigt redskap när det gäller att återföra erfarenheter och lärdomar från ett projekt (Vedung 1998). Men utvärderandet fyller flera syften. Utvärdering används även som ett redskap för kontroll och ansvarsutkrävande från den som ekonomiskt stödjer projektet (Ibid.). Dessa ambitioner, kontroll och lärande, kan motverka varandra, och kanske gäller det i särskilt hög grad de egenutvärderingar som görs av projekten själva. Om det kontrollerande inslaget står i förgrunden kan det lätt leda till självzensur. Svårigheter och misslyckanden tonas ner till förmån för beskrivningar som framställer projektet som lyckat (jfr t ex Gerholm 1985). Man skulle till och med kunna hävda att egenutvärdering har sin egen retorik, en framgångsretorik.

Syftet med de redovisningar eller egenutvärderingar som projekten har lämnat till Allmänna arvsfonden är att åstadkomma både kontroll och kunskap. Dels är redovisningarna ett krav från Arvsfondsdelegationen för att få ekonomiskt stöd, dels förväntas projekten bidra med sina erfarenheter i en lärandeprocess.

Att ta tillvara erfarenheter och lärande är en central aspekt av Allmänna arvsfondens verksamhet. Medelstillelningen präglas av en ambition att möjliggöra att nya idéer kan prövas, vilka i bästa fall kan visa sig fungera. Resultaten blir därmed inte bara en fråga om det enskilda projektet och dess framgång. Ett lyckat projekt kan ur det perspektivet vara ett projekt som bidrar med kunskap och erfarenheter som kan användas av andra lika väl som en lyckad modell eller verksamhet.

Jag har kunnat konstatera att det finns en överensstämmelse mellan denna ambition och de rutiner som präglar fondens arbete. Fonden har ett

förhållandevis byråkratiskt/enkelt ansöknings- och redovisningsförfarande som ser ut att skapa ett gynnsamt och prestigelöst klimat. I de intervjuer jag har gjort talar projekten om att det är lätt att ha att göra med fonden, det är bara att ”lyfta telefonluren” och prata med handläggaren, och handläggaren har förståelse för att omprioriteringar kan behöva göras, eller att projektet inte lyckas uppnå de utlovade resultaten. Det ser ut att bidra till ett gott redovisningsklimat där det är möjligt för projekten att tala ganska öppet om sina svårigheter utan att det slår tillbaka mot deras chanser att få ekonomiskt stöd.

Disposition

Rapporten består av sex kapitel.

I rapportens nästa kapitel, ”*Från utredning till konkret satsning*”, skildras satsningens väg från förslag i en SOU-utredning till genomförd satsning. Kapitlet inleds med en teoretisk utveckling kring ett centralt begrepp för diskussionen om att påverka bemötandet av personer med funktionshinder, diskriminering.

I kapitel tre, ”*Bemötande med kultur – den konkreta utformningen*”, fortsätter beskrivningen av hur satsningen fick sin konkreta utformning. Här presenteras och diskuteras projektens inriktning, syften och målgrupper.

Kapitel fyra, ”*Satsningen ur ett påverkansperspektiv*”, beskriver en typ av projekt som kan beskrivas som pedagogiska påverkansprojekt, vilka utgjorde den största delen av projekten. Med utgångspunkt från forskningsresultat om påverkan av attityder och handlingar förs en diskussion om projektens förutsättningar att påverka.

I kapitel fem, ”*Tre exempel*”, beskrivs ytterligare tre typer av projekt. Två är projekt som har arbetat på ett systematiskt sätt för att påverka beslutsfattare och anställda inom kommun, stat och landsting. Det tredje metodexemplet skulle kunna beskrivas som kulturmobilisering inom en organisation.

I kapitel sex, ”*Slutdiskussion*” görs ett försök till en sammanfattande bedömning av satsningen. Beroende på om satsningen betraktas ur ett regeringsperspektiv, ett arvsfondsperspektiv eller ur ett projektperspektiv kommer bedömningen delvis se olika ut.

2. FRÅN UTREDNING TILL KONKRET SATSNING

Idén till satsningen Bemötande med kultur presenterades i den utredning om bemötande av personer med funktionshinder som gjordes av Bengt Lindkvist (SOU 1999:21 Lindqvists nia – nio vägar att utveckla bemötandet). Den satsning som slutligen genomfördes skiljer sig en hel del från den satsning som beskrevs i utredningen. Det här kapitlet handlar om vad som hände när förslaget flyttades från ett sammanhang till ett annat, när utredningens visioner skulle tolkas och konkretiseras i handfasta åtgärder. Det handlar också om vilka konsekvenser det fick för satsningens genomförande och resultat. Beskrivningen börjar i SOU-utredningen och tar vägen över regeringens beslut om att genomföra satsningen, vidare till Allmänna arvsfonden där den fick sin slutliga utformning.

Innan jag går in på den beskrivningen gör jag en teoretisk utveckling kring diskriminering. En av förklaringarna till den förändring av satsningens inriktning som ägde rum ser nämligen ut att kunna spåras tillbaka till olika perspektiv på diskriminering.

Det följande resonemanget koncentreras kring frågan om vilken roll som tillskrivs enskilda individer och deras attityder och fördomar i de olika perspektiven.

Olika perspektiv på diskriminering

Handlar diskriminering om fördomsfulla individer eller diskriminerande institutioner och strukturer? Ibland beskrivs diskriminering som en fråga om resultatet av individers handlingar. Den kan ske både avsiktligt och oavsiktligt, dvs. individen kan ha för avsikt att diskriminera eller så får en handling oavsiktligt diskriminerande effekter. Ofta beskrivs negativa attityder och fördomar om den diskriminerade ligga bakom dessa handlingar. Diskriminering kan då ses som ”fördom omsatt i handling”. Ofta uppfattas diskriminering ha ett samband med vilka föreställningar individer har om t ex funktionshindrade (Hännestrand, Michailakis, Söder och Tielman 2000).

En annan ståndpunkt är att diskrimineringen inte har någon automatisk koppling till attityder och fördomar hos individer – oavsett om människor är fördomsfulla eller inte så förekommer diskriminering. Diskrimineringen är en effekt av en handling, ”man kan vara diskriminerande utan att vara fördomsfull likväl som fördomsfull utan att vara diskriminerande” (Michailakis 2005).

Ett vanligt sätt att försöka motverka diskriminering när den ses som ett resultat av enskilda aktörers attityder eller handlingar är genom pedagogiska insatser. Med hjälp av information och kunskapshöjande insatser vill man ändra på attityder (Michailakis 2000, Hännestrand, Michailakis, Söder och Tielman 2000: 11). En annan väg är att genom lagstiftning mot diskriminerande handlingar påverka människors attityder (Michailakis 2005).

Ett annat perspektiv på diskriminering vill förskjuta fokus från individer eller grupper av individer till institutionella eller strukturella faktorer och mekanismer (de los Reyes 2000). Här används begreppen avsiktlig och oavsiktlig institutionell diskriminering, eller institutionell och strukturell diskriminering (Hännestrand Michailakis, Söder och Tielman 2000, Kamali 2005). Den (avsiktliga) institutionella diskrimineringen ”är konsekvensen av en viss policy. När institutioner i samhället fungerar på ett sådant sätt så att de systematiskt gynnar vissa grupper framför andra när det gäller tillgång till möjligheter eller resurser (t.ex. apartheidsystemet) råder avsiktlig institutionell diskriminering” (Hännestrand Michailakis, Söder och Tielman 2000: 11f). Den strukturella eller oavsiktliga institutionella diskrimineringen handlar om ”strukturer som genomsyrar samhället” (Runfors 2006: 137), ”normer och organiseringsformer som indirekt och oftast oavsiktligt diskriminerar personer såväl som grupper” (Kamali 2005: 32). Dessa former av diskriminering är svåra att skilja från varandra, och begreppen brukar därför ibland slås ihop, institutionell/strukturell diskriminering.

Vilken plats har då individen i det institutionella/strukturella perspektivet? Institutioner lever inte ett eget liv. De befolkas av individer. Och samhälleliga strukturer ”omsätts i handlingar” (Runfors 2006: 160). Dessa beskrivs ibland som strukturella mekanismer, rutiner, ordningar (t.ex. de los Reyes 2000, Runfors 2006), där enskilda individers handlingar ingår.

Man talar om personer med institutionell makt. Med det avses individer som innehar nyckelpositioner, dvs. positioner förknippade med maktutövande av olika slag och på olika nivåer. Det kan t.ex. vara politiska makthavare eller andra beslutsfattare, personer i chefsställning men även tjänstemän på olika nivåer. De upprätthåller och återskapar aktivt (medvetet eller omedvetet) den strukturella/institutionella diskrimineringen. Dessa personer med institutionell makt har ibland kallats ”grindvakter” eller ”gatekeepers” (Kamali 2005: 35f).

Perspektivet kan vidgas ytterligare. Inte bara

individer i maktpositioner bidrar till att upprätthålla den ”strukturellt diskriminerande ordningen” (Runfors: 160). Eftersom dessa strukturer genomsyrar hela samhället kommer de till uttryck i individuella handlingar ”som sammantaget och utan att det är någons specifika avsikt kan leda till att vissa samhällskategorier systematiskt gynnas medan andra missgynnas, det vill säga utsätts för det som ofta kallas strukturell diskriminering” (Runfors 2006: 137).

Är då skillnaden så stor mellan perspektiven? I båda riktas uppmärksamhet mot den enskilda individen som viktig part i diskrimineringen, men med en betydelsefull skillnad, nämligen i vilket sammanhang individen utför sina handlingar. Ur ett institutionellt/strukturellt perspektiv är det inte tillräckligt att enskilda individer ändrar sina attityder eller handlingar för att diskrimineringen ska upphöra, eftersom den kommer att reproduceras genom de rutiner och praktiker som råder i institutioner och på arbetsplatser. Det är inte främst på individuell nivå åtgärder ska vidtas. Istället för att individualisera problemet och åtgärderna bör de förläggas till politikens område, till lagstiftning och forskning, arbetsplatsers organisationsstrukturer och rutiner. Uppmärksamhet bör riktas mot ”regler, rutiner och praxis i konkreta sammanhang som resulterar i att vissa individer och grupper av individer missgynnas medan andra favoriseras” (de los Reyes 2000: 18).

Satsningens bakgrund och utgångspunkter: Lindqvists nia

Efter den här genomgången av olika perspektiv på diskriminering kommer jag nu att flytta mig till den SOU-utredning om bemötande av personer med funktionshinder som ligger till grund för satsningen *Bemötande med kultur*.

SOU-utredningen *Lindqvists nia – nio vägar att utveckla bemötandet* (SOU 1999:21) presenterade en mörk bild av situationen när det gällde möjligheterna för full delaktighet i samhället för personer med funktionshinder. Den pekade på diskriminering av strukturell natur, t.ex. hur lagstiftning missgynnar personer med funktionshinder, saknas eller inte följs. Lindqvist skriver: ”Jag anser att kärnfrågan i bemötandeproblematiken är de strukturella samhällsförhållanden som yttrar sig i politiska beslut, lagar, regler och resurser. Jag menar att detta är ett uttryck för det kollektiva bemötandet och att detta kollektiva bemötande i hög grad påverkar det individuella bemötandet.” (SOU 1999:21, s. 89)

Bemötande beskrivs ytterst som en politisk fråga, som måste lösas med kraftfulla politiska initiativ.

”Det enskilda bemötandet påverkas nämligen av de värderingar och den syn på funktionshindrade personer och handikappolitik, som råder i samhället. Värderingarna avspeglar sig bl.a. i lagstiftning, programförklaringar, resurstilldelning och i åtgärder för att göra olika verksamheter tillgängliga” (Ibid: 29). Det här kallar Lindqvist för ”samhällets kollektiva bemötande” av människor med funktionshinder, och han menar att det är utifrån det kollektiva bemötandet som sedan det enskilda mötet, mötet mellan individer, formas (Ibid: 29).

Frågan om bemötande beskriver han som en fråga om ”rätten till medborgarskap”, något som redan tidigare var fastslaget i de handikappolitiska målen. Men under arbetet med utredningen har han kunnat konstatera att det råder ett stort avstånd i samhället mellan ideal och verklighet. Därför, säger han, krävs det en stark markering från politiskt håll (Ibid: 99).

”De officiellt antagna handikappolitiska målen om full delaktighet och jämlikhet måste förankras i hela samhället – såväl inom den privata som den offentliga sektorn. Genom lagstiftning kan riksdagen visa att det svenska samhället inte accepterar att personer med funktionshinder utestängs från delaktighet i olika sammanhang. Lagstiftning kan ha en viktig normbildande effekt och påverka attityder till funktionshindrade personer.” (Ibid: 30)

Utredningen hade ett tydligt maktperspektiv, kärnan i bemötandeproblematiken beskrivs vara ”de strukturella samhällsförhållanden som yttrar sig i politiska beslut, lagar, regler och resurser” (Ibid: 89). Men även individen spelar en viktig roll i utredningens beskrivning. Bemötande handlar också om konkreta möten mellan individer. Även om det som sker i mötet mellan människor har ett starkt samband med faktorer som ligger utanför individerna, så är det i det konkreta mötet som dessa strukturella faktorer kommer till uttryck, skriver

Lindqvist. Det kan t.ex. handla om lagar, regler och organisatoriska förhållanden som är med och formar de anställdas handlande, men även attityder (Ibid: 92). Det här perspektivet att förbinda individ och struktur med varandra karakteriserar de förslag

”Jag anser emellertid att staten bör medverka till att politiker, chefer och övrig personal, som arbetar med handikappfrågor inom statliga, kommunala och landstingskommunala verksamheter får ökad kunskap på området och om de grundläggande värderingar som ligger till grund för samhällets stöd till personer med funktionshinder.” (SOU 1999:21: 68f)

som utredningen presenterar. Utredningen föreslog nio åtgärder för att komma tillrätta med diskrimineringen. Åtgärderna handlade om att stärka ställningen för

personer med funktionshinder genom lagar, i det politiska livet, i forskningen. (Ibid: 12). Lindqvist menar att det är avgörande att de handikappolitiska mål som rör full delaktighet och jämlikhet, och som det råder politisk enighet om, måste förankras ordentligt i hela samhället. ”Genom lagstiftning kan riksdagen visa att det svenska samhället inte accepterar att personer med funktionshinder uteslås från delaktighet i olika sammanhang. Lagstiftning kan ha en viktig normbildande effekt och påverka attityder till funktionshindrade personer.” (Ibid: 30).

I utredningen föreslogs även åtgärder som syftade till ”att förbättra attityderna hos anställda och beslutsfattare genom att höja deras kompetens i frågor som rör handikappolitikens mål och syften och i bemötandets etik” (Ibid: 68f). Utredningen föreslog att Sisus, Statens institut för särskilt utbildningsstöd, skulle ges uppdraget att utarbeta ett kompetensutvecklingsprogram för politiker, chefer och anställda.

I det här sammanhanget lyfte Lindqvist fram fördomar som en av de saker som påverkar livet för människor med funktionshinder. Fördomar, skrev Lindqvist i utredningen, blir farliga när de tillåts påverka politiken och beslutsfattandet och därmed livsvillkoren för personer med funktionshinder. ”Därför måste de dras fram i dagsljuset, granskas och gisslas” (Ibid: 77).

Den väg som Lindqvist föreslog för att göra upp med fördomar var kunskap och möten mellan personer med och utan funktionshinder. Han lyfte fram kulturella uttrycksformer som ett bra redskap för att tydliggöra de attityder, fördomar och bemötanden som funktionshindrade kan mötas av.

Kulturella uttrycksformer är en bra form för kommunikation mellan människor. Med exempelvis teater, litteratur, film, musik, texter och konst av olika art finns det möjligheter att bryta barriärer och förmedla känslor och upplevelser. Med hjälp av kultur kan människor ge och ta emot starka budskap, utan motstånd. Ett bra medel mot fördomar är att få skratta åt dem, särskilt tillsammans med dem som är utsatta för dem. Helst bör vi få skratta åt någon som framställs som mer fördomsfull och okunnig än vi själva. Då synar vi våra fördomar utan att kanske ens vara medvetna om det. Därför är humor och satir ofta effektivt. (Ibid: 78)

Kultur skulle vara en viktig del i kompetensutvecklingen av politiker, chefer och anställda, och därför föreslog Lindqvist en speciell satsning för att stimulera tillkomsten av kulturyttringar – föreställningar, filmer, utställningar osv. – som skulle kunna användas i programmet.

”Ett bra medel mot fördomar är att få skratta åt dem, särskilt tillsammans med dem som är utsatta för dem.” (SOU 1999:21 s78)

Goda föreställningar och framträdanden av olika slag har mycket att tillföra i det kompetensutvecklingsprogram jag föreslår. Det skulle vara en styrka om utbildningssamordnare, huvudmän, föreningar, organisationer m.fl. använde det kulturella utbud som finns för anställdas och politikernas kompetensutveckling. Jag föreslår därför att regeringen ställer medel ur Allmänna arvsfonden till handikapporganisationernas förfogande för att pröva hur man med kulturen som uttrycksmedel kan tydliggöra attityder, fördomar och bemötande. Det är viktigt att denna verksamhet även kan utnyttjas inom ramen för kompetensutvecklingsprogrammet. (SOU 1999:21 s. 79)

Riktlinjerna för satsningen formuleras

Betraktad i sitt sammanhang (SOU-utredningen) framstår satsningen Bemötande med kultur som en del i en samordnad kraftsamling för att minska diskrimineringen av personer med funktionshinder. Men när satsningen så småningom sätts har något förändrats. Kopplingen till kompetensutvecklingsprogrammet har försvagats och satsningens inriktning har blivit mer diffus. Det här avsnittet handlar om hur utredningens idéer omvandlades till riktlinjer för satsningen.

Kulturgeografen Juan Velásquez tar i en artikel upp samspelet mellan politik, förvaltning och forskning. ”Om politiker resonerar sig fram till reformer, är det tjänstemän som ute i förvaltningar ser till att genomföra dessa”, medan forskningen både kan bidra med inspiration till hur insatserna ska genomföras och utvärdera de genomförda insatserna (Velásquez 2005: 80). Uppdraget att utreda bemötandet av personer med funktionshinder var politiskt formulerat, men i utredningsarbetet fanns möjligheter för utredaren att ta ut svängarna (vilket Lindqvist också gjorde genom att vidga perspektivet på bemötande). Utvärderingsresultatet skulle sedan

omvandlas till politiska beslut och riktlinjer för åtgärder, som därefter skulle tolkas och genomföras av tjänstemän. I den översättningsprocess som ägde rum flyttades de ursprungliga idéerna både mellan olika betydelsesammanhang och olika regelverk. Vad var det som hände när förslaget flyttades till ett annat sammanhang, när utredningens visioner skulle tolkas och konkretiseras i politiska beslut och handfasta riktlinjer?

Regeringssatsning med arvsfondsmedel

SOU-utredningen presenterades 1999. Utredningen låg sedan till grund för den nationella handlingsplanen för handikappolitiken, ”Från patient till medborgare”, som antogs 2000 (prop.1999/2000:79). Planen var dels inriktad på lagstiftning mot diskriminering, dels på utbildning och attitydpåverkan framför allt av beslutsfattare och anställda som i sitt arbete möter personer med funktionshinder, det s.k. bemötandeuppdraget. I bemötandeuppdraget ingick bl.a. de två satsningar som Lindqvist hade föreslagit i utredningen – det nationella kompetensutvecklingsprogrammet, och satsningen Bemötande med kultur. Utredningen låg även till grund för regeringens beslut om den kommande inriktningen för stöd ur Allmänna arvsfonden till området funktionshinder (Skr.1998/99:125).

I november 2000 tog regeringen beslut om att avsätta medel ur Allmänna arvsfonden under en treårsperiod ”för ideella organisationers utveckling av verksamhet där kulturen används som uttryckssätt för att minska fördomar och förbättra kunskapen om funktionshinder”. Det huvudsakliga syftet med satsningen är inte längre att utbudet ska användas i kompetensutvecklingsprogrammet, utan ”[m]ålet är att denna försöksverksamhet även skall kunna utnyttjas” inom ramen för detta (Regeringsbeslut S2000/ /STa). Hur det ska göras preciseras inte utan överläts åt tjänstemännen att utarbeta. (Denna koppling nämns över huvud taget inte då Sisus kompetensutvecklingsprogram beskrivs t.ex. i den handikappolitiska propositionen Från patient till medborgare (Prop. 1999/2000:79).) Den direkta kopplingen till kompetensutvecklingsprogrammet har alltså försvunnit och framstår i regeringsbeslutet snarare som en möjlighet än en förutsättning. Om huvudsyftet inte längre är att användas inom ramen för den nationella utbildningsinsatsen, vad är det då?

Kopplingen till Sisus satsning var i utredningen det som angav målgrupp och syfte för den tänkta kultursatsningen. Då den tänkta satsningen skisserades i SOU-utredningen fanns ett tydligt maktperspektiv,

och satsningen var preciserad när det gällde innehåll och målgrupp. Att utredningen föreslog en satsning med inriktning på kulturella uttrycksmedel motiverades med att kultur i form av teater, film, text, musik och konst bedömdes vara verkningsfulla redskap för att förändra människors attityder och handlande. Dessa redskap ville utredningen föra in i arbetet för ett bättre bemötande. Som tidigare nämnts handlade det inte om att bryta fördomar och öka kunskaper i samhället i största allmänhet. I utredningen utgår förslaget från att personer som innehar maktpositioner i samhället, t.ex. i egenskap av beslutsfattare eller genom en yrkesroll, har nyckelpositioner i arbetet mot diskrimineringen. Dessa personer har ett särskilt ansvar för att inte låta egna fördomar ligga till grund för sin yrkesutövning. Det är i första hand till dessa grupper utredningen tänker sig att satsningen ska riktas. Genom att knyts till programmet skulle satsningen inte bara omfatta individer, utan fungera som en del i ett förändringsarbete på institutionsnivå. Även när SOU-utredningen tar upp behovet av kunskap finns samma tydlighet beträffande målgrupp och innehåll. Lindqvist talar om en satsning som ska syfta till att ”förbättra attityderna och bemötandet hos beslutsfattare och anställda” genom ökad kompetens om ”de grundläggande värderingarna i svensk handikappolitik”, om ”etik, människosyn, könsroller, attityder, bemötande, professionalitet i arbetet etc.” (SOU 1999:21 s79). I regeringsbeslutet talas också om behovet av kunskap, men här gäller det istället ”kunskapen om funktionshinder” (Regeringsbeslut 2000-11-09). Det vill säga här görs en mycket vag formulering, utan att något närmare innehåll eller målgrupp anges.

Det ser ut som att i den stund idén lämnade utredningen försvann också satsningens direkta koppling till detta sammanhang. Vad blev då kvar av satsningen när den skulle stå för sig själv? Försöksverksamheten framstår inte längre som en del i en samordnad strategi. Hur skulle försöksverksamheten användas? Och vad skulle den leda till?

Satsningen skulle genomföras med medel ur Allmänna arvsfonden. Regeringen har möjlighet att besluta om att anslå medel ur Allmänna arvsfonden för särskilda satsningar som rör arvsfondens målgrupper: personer med funktionshinder, barn och unga, personer med utländsk bakgrund. De medel som har anslagits för statliga satsningar har utgjort en mindre del av det sammanlagda stöd som Allmänna arvsfonden delat ut. År 2001, det första året som pengar fördelades till projekt i satsningen Bemötande med kultur gick drygt 15% av de medel som totalt delades ut ur fonden till

statliga satsningar. (När det gäller medel som beviljades till området funktionshinder är summan knappt 10%.) (Källa: Skr.2001/02:125)

SOU-utredningen föreslog en satsning som i hög utsträckning skulle utgå från den diskriminerade gruppen, dvs. personer med funktionshinder, genom handikapp-organisationerna. Att välja att finansiera den med arvsfondsmedel ter sig därför logiskt. Arvsfonden stödjer projekt som ideella organisationer driver eller aktivt medverkar i, och personer med funktionshinder är en av fondens målgrupper. Men valet av finansieringsväg innebar också att satsningen skulle anpassas till arvsfondens regelverk. Projekten ska vara nyskapande, och de får inte omfatta sådant som ska ingå i kommunens reguljära verksamhet. Det finns även ett krav på långsiktighet. De projekt som beviljas medel från fonden ska ha möjlighet att övergå till reguljär verksamhet efter projekttidens slut. Här har arvsfondens regelverk inte varit helt och hållet förenligt med satsningens syften. Hur ska kravet på att projekten ska kunna övergå till reguljär verksamhet förenas med en satsning, som när den ursprungligen beskrevs var ämnad att ge stöd åt kulturproduktioner som filmer, teaterföreställningar och andra framträdanden? Och hur skulle fondens krav på nyskapande förenas med en satsning som hade som syfte att ge stöd till en viss typ av verksamhet, inte för att de var nyskapande utan just för att dessa metoder var väl beprövade?

Det är således svårare att säga vad satsningen

Medel som fördelats från Arvsfonden under 2001 (dvs det första året då medel för satsningen Bemötande med kultur delades ut).

Totalt från arvsfonden 2001:

242 miljoner, varav 40,5 miljoner till särskilda satsningar.

Satsningen Bemötande med kultur: ca 3 miljoner.

Till funktionshinder: 126 037 000 (drygt 126 miljoner) (drygt 126-13=139 miljoner)

Dessutom satsningar funktionshinder: 12 924 000 kr (knappt 13 miljoner)

10 av projekten i satsningen Bemötande med kultur fick medel år 2001.

Ur Arvsfondsdelegationens utlysning av satsningen "Försöksverksamheten syftar till att pröva hur man med olika kulturella uttrycksformer som teater, litteratur, film, musik och konst kan minska fördomar, påverka attityder och tydliggöra hur personer med funktionshinder bemöts. Ett syfte med försöksverksamheten är att visa hur humor och satir kan användas i detta sammanhang.

.../ Projekt som syftar till att förmedla kunskap om dessa frågor till politiker och tjänstemän och till utbildningssamordnare, huvudmän, föreningar, organisationer m fl kommer att vara särskilt intressanta vid medelsfördelningen. Försöksverksamheten kan därför ske i samarbete med det nationella program för kompetensutveckling som Statens institut för särskilt utbildningsstöd (Sisus) utarbetar."

är tänkt att leda till efter att den direkta kopplingen till kompetensutvecklingsprogrammet försvann, när försöksverksamheten ska stå på egna ben. Även om direktiven för satsningen i många delar har formulerats i enlighet med SOU-utredningens förslag, så har syfte och inriktning blivit diffus.

Det framstår som att huvudsyftet är metodutveckling, "att pröva hur man med olika kulturella uttrycksformer som teater, litteratur, film, musik och konst kan minska fördomar, påverka attityder och tydliggöra hur personer med funktionshinder bemöts" och att "visa hur humor och satir kan användas i detta sammanhang" (Arvsfondens utlysning av satsningen). Vad som ska förmedlas, vem som ska påverkas och hur det ska leda till bättre bemötande, liksom vad som avses med bättre bemötande, är mer diffust än i utredningen.

3. BEMÖTANDE MED KULTUR – DEN KONKRETA UTFORMNINGEN

Det var alltså en ganska vagt formulerad satsning som Arvsfondsdelegationens tjänstemän skulle ta sig an. Att målformuleringar är otydliga är inte speciellt ovanligt, och konsekvenserna har många gånger påpekats inom forskningen (Sahlin-Andersson 1996). Etnologen Nina Edström talar om en ”förvirringens dynamik” som uppstår ur denna vaghet (Edström 2006). Samtidigt som otydligheten skapar osäkerhet om hur ett uppdrag ska genomföras kan den ibland ha positiva effekter just genom att de oklara formuleringarna ger utrymme för tolkningar. Till exempel kan det ge upphov till verksamheter och arbetssätt som med snävare och mer detaljerade formuleringar kanske inte skulle ha fått möjlighet att genomföras. Otydligheten kan till och med ”rädda” ett projekt eller en satsning som inte är så väl genomtänkt. Men den andra sidan av vagheten är att den kan minska ”träffsäkerheten” i insatsen, skapa osäkerhet om inriktningen, eller i värsta fall leda till att en hel satsning går vilse.

Vilka konsekvenser fick otydligheten i utformningen av satsningen Bemötande med kultur? I det här kapitlet beskriver jag hur satsningen utformades och hur direktiven tolkades och fick sin konkreta utformning. De punkter som jag speciellt har tittat på är kopplingen till Sibus kompetensutvecklingsprogram som en strategi för att nå ut med resultaten och vilken inriktning satsningen fick genom det urval av projekt som gjordes.

I december 2000 utlystes satsningen. Vid ungefär samma tid startade Sibus arbetet med det nationella kompetensutvecklingsprogrammet. Regeringsbeslutet är alltså mycket vagt när det gäller förhållandet mellan de två bemötandesatsningarna. Arvsfondssatsningen ska stimulera ett kulturellt utbud som kan utnyttjas inom ramen för kompetensutvecklingsprogrammet. Dessutom görs denna koppling bara i samband med att Arvsfondssatsningen beskrivs, inte i samband med kompetensutvecklingsprogrammet. I intervjuer har jag frågat de tjänstemän som ansvarat för satsningarna från Allmänna arvsfonden respektive Sibus om den koppling mellan de två satsningarna som nämns i regeringsbeslutet. Ingen av dem har uppfattat den kopplingen som lika stark som jag har uppfattat den efter att ha läst SOU-utredningen.

Den tjänsteman som var handläggare för kompetensutvecklingsprogrammet på Sibus säger att det var naturligt att ha kontakt med Arvsfonden eftersom

båda satsningarna hade tillkommit som ett resultat av Lindqvists utredning, de skulle påverka bemötande och ha kulturella inslag. Men tjänstemannen säger att det var oklart hur kontakterna skulle se ut. Det var inte klart uttalat att det skulle finnas ett regelrätt samarbete med Arvsfonden.

Men det har under hela tiden funnits ett informellt samarbete mellan de två satsningarna. De båda handläggarna från Arvsfondsdelegationen och Sibus hade ofta telefonkontakter, säger tjänstemannen från Arvsfondsdelegationen. Samarbetet bestod framför allt av att Arvsfondsdelegationen och Sibus gemensamt tittade på vissa projekt. Det fanns ingen formell arbetsgrupp som arbetade med Bemötande med kultur. Arvsfonden hade ett informellt remissförfarande för bedömning av projekt. Det innebar att man i vissa fall hämtade synpunkter på projekt från handikapporganisationer och att handläggaren stämde av projekt gentemot Sibus. Ibland deltog tjänstemannen från Arvsfonden i möten med det kompetensutvecklingsråd som bildats vid Sibus för arbetet med det nationella programmet. Handikapporganisationerna var representerade i detta råd och hade därmed stor insyn i arbetet. Men utöver det skedde ingen mer formaliserad samverkan mellan satsningarna. Den främsta förklaringen till detta ligger förstås i att ingen av parterna uppfattade de två satsningarna som delar av en gemensam och samordnad strategi.

Vilka tankar fanns då om satsningen Bemötande med kultur? Vad var det som gjorde satsningen till en satsning? Och vad var det som skilde den från den vanliga medelshanteringen?

Parallellt med satsningen Bemötande med kultur gav fonden även stöd till projekt som arbetade med att påverka bemötande utan att använda sig av kulturella uttrycksmedel.

Satsningen utlystes i december 2000, och från januari 2001 var det möjligt att söka pengar från Allmänna arvsfonden. Satsningen var utformad så att medel kunde sökas under hela den tid som satsningen pågick, vilket innebar att ansökningar kom in successivt från januari 2001 till 2004, och ärendena handlades fortlöpande enligt fondens normala rutiner. Satsningen hade således inte en tydlig startpunkt utan var utsträckt i tid. De projekt som ingick i satsningen skulle dessutom pågå under olika lång tid, från ett till tre år, vilket innebar att slutprodukterna var färdiga vid olika tidpunkter. Det anordnades inga särskilda centrala aktiviteter för projekten utöver Allmänna arvsfondens vanliga utbildningsdagar för projekt. Utöver projektens egen aktivitet gavs ingen ytterligare

inramning, t.ex. i form av en uttalad strategi för att sprida resultatet av satsningen, eller kanal för att sprida kulturproduktionerna.

Det är alltså inte så mycket som skiljer satsningen Bemötande med kultur från den vanliga medelshanteringen. Över huvud taget är det inte mycket som signalerar att det rör sig om en särskild satsning bortsett från att ett antal projekt i bidragshanteringen ”sorteras” in under en viss rubrik.

Parallellt med Allmänna arvsfondens projektstöd delade även Sibus, inom ramen för kompetensutvecklingsprogrammet, ut ekonomiskt stöd till projekt som prövade modeller för kompetensutveckling kring bemötande, gärna med kulturinslag. Sibus skapade en webbaserad idébank där dessa projekt las in med en kort beskrivning och kontaktuppgifter. Idébanken skulle fungera som inspiration i kommunernas arbete med utbildning kring bemötandefrågor, men arvsfondssatsningens projekt las med något undantag inte in där.

De här projekten blev det

Satsningen har omfattat nära trettio projekt. De flesta har varit ettåriga, några har pågått mellan två och tre år. Majoriteten av projekten startades 2001–2002.

Det är en brokig skara projekt, både när det gäller typ och storlek. Projekten har pågått mellan ett och tre år, och har beviljats bidrag på mellan 40 000 och 3,5 miljoner kronor.

Teater

Teater har varit den mest använda kulturella uttrycksformen i satsningen. Elva av de 27 projekten har arbetat med teater. I *Från rampfeber till rampljus* samverkade den samlade handikapprörelsen i Tranås och Tranås kommun i ett teaterprojekt riktat till all offentligt anställd personal och alla förtroendevalda i kommunen. Riksförbundet för Rörelsehindrade Barn och Ungdomar (RBU) gjorde teaterföreställningen *Vi har något svårt att berätta* som handlade om hur läkare informerar föräldrar om att deras barn har ett funktionshinder. *Min mamma är tokig ibland* som gjordes av Riksförbundet för social och mental hälsa (RSMH) var en teaterföreställning om hur man som barn upplever en psykiskt sjuk förälder och om att barn i den situationen behöver hjälp. *Kommer inte kaffet snart* var en teaterproduktion som tog sin utgångspunkt i självupplevd psykisk sjukdom, och som spelades för människor som i sitt arbete och vardag möter

”Pjäsen har fått sitt namn efter texten på en liten duk broderad av Elvira Danielsson som på 1890-talet var patient på Lunds hospital.” (Kommer inte kaffet snart)

människor som lider av psykisk ohälsa. Föreställningen var ett samarbete mellan RSMH, Intresseförbundet för schizofreni (IFS) i Skåne och ABF Skåne.

Studieförbundet Vuxenskolan sökte stöd till en teaterföreställning, *Lika värde*, med den etablerade teatergruppen Moomsteatern som består av skådespelare med intellektuella funktionshinder. Projektet *Beckombergalandet* (ABF och RSMH) var utformat som ett program där en författare med utgångspunkt från sin självbiografiska bok skapade dialog med skolungdomar om psykiska funktionshinder. Programmet genomfördes tillsammans med personer från RSMH. *Forumteater i Riksförbundet för mag- och tarmsjukas tjänst* ville testa om forumteater kan användas inom organisationen i framtiden, både inåt för att stärka medlemmarna och utåt i mötet med t.ex. politiker och tjänstemän.

Projektet *Höj rösten* drevs av Neurologiskt handikappades förbund (NHR) och syftade till att dra igång teaterverksamhet i förbundets lokalföreningar.

Efter projektet skulle medlemmarna själva kunna ta över och skapa nya grupper. *Teaterfabriken* (Göteborgs kommun): En grupp med lindrig utvecklingsstörning inom en kommunal daglig verksamhet tillverkade dockor och en portabel dockteater och gjorde en pjäs som de spelade för barn/ungdomar, under ledning av och tillsammans med personal. *Kreatörerna* (studieförbundet TBV mediacentrum, som är daglig verksamhet och arbetsplats för vuxna med intellektuella funktionshinder): Ett projekt där lindrigt förstärkt handikappade skulle fungera som ”ambassadörer för de mänskliga rättigheterna” genom att använda film, teater, dans, konst och musik för att skapa scener om mänskliga rättigheter och därefter framföra dessa scener inför mindre grupper på gruppboenden och dagliga verksamheter. *Över gränserna* (Hudiksvalls kommun, omsorgsförvaltningen): Ett projekt som ville sprida erfarenheter från arbetet med Glada Hudik-teatern, som består av personer med intellektuella funktionshinder, till andra kommuner. Projektet var upplagt som en kurs i att lära sig starta teaterverksamhet.

”Höj Röstens mål är att bilden av den funktionshindrade förbyts från den passiva, tysta och tålmodigt väntande till den vilt gapande och protesterande.” (Höj Rösten)

Konst, musik och skapande verksamhet

Hörselskadades distrikt i Blekinge genomförde med projektet *Synliggörande av hörselskadades situation i kultursammanhang* en kulturkväll med tal, sång, musik och dans, där vissa delar av programmet belyste hörselskadades situation, med total tillgänglighet för

hörselskadade. Projektet *Kulturkraft* drevs av SRF under tre år. Förbundet gjorde en massiv satsning för att föra in kulturella uttrycksformer i det interna och utåtriktade påverkansarbetet. De arbetade med en mängd olika metoder och uttrycks sätt. Det anordnades workshops och inspirationshelger för att mobilisera medlemmar till skapande, det anordnades kabaréer, musikaftnar, teaterföreställningar m.m. *Kulturkällan* drevs av Forum Kvinnor och Handikapp som fått medel för ett treårigt projekt där de vidareutvecklade sin metod att nå hälsa via våga skapa-kurser och därefter gjorde en forskningsstudie av metoden, som ett sätt att öka möjligheterna att sprida den vidare. *Konstprojektet*, numera ”Projekt Form” (Stiftelsen Gyllenkroken tillsammans med Intresseföreningen för schizofreni). Ett treårigt projekt där konstnärer med psykiska funktionshinder har gjort den konstnärliga utsmyckningen till en psykiatrisk klinik, och i samband med det fått utbildning i offentlig utsmyckning.

Film

Flera projekt använde *film* som uttrycksmedel. Några projekt gjorde kortfilmer som var tänkta att spridas som video eller CD/DVD. Andra filmer gjordes i större format och var tänkta att visas i stora sammanhang, t.ex. på tv eller filmfestivaler. Unga allergiker ville med kortfilmen *Istället för gröna öron* lyfta fram hur det är att leva med ett osynligt handikapp. I projektet *Framställning av kortfilmer* gjorde Riksförbundet för Rörelsehindrade Barn och Ungdomar (RBU) 6–10 minuter långa dataanimerade kortfilmer om vardagens vedermödor för familjer som har barn med funktionshinder. *Stora hinder men många möjligheter*, Riksförbundet för Utvecklingsstörda Barn Ungdomar och Vuxna (FUB), gjorde en film som ville förmedla att omgivningens attityder till personer med flerfunktionshinder i hög grad påverkar en persons möjligheter till ett rikt liv. *Man ska rita sin egen gubbe* – ett projekt där utvecklingsstörda själva får komma till tals genom film, och där personal inom omsorgen samtidigt får lära sig filmskapande/mediepedagogik. Film i Västerbotten i samarbete med Skellefteå kommun, Föreningen för utvecklingsstörda barn och ungdomar (FUB), Medborgarskolan. I projektet *Vildmåne* sökte en filmare tillsammans med SDR medel för att göra en äventyrsfilm med och om döva ungdomar. Riksföreningen Hjärnkraft ville

göra en dokumentärfilm om en ung mans liv efter en trafikolycka (*Jakten på en identitet*). Konsten att dö, som senare bytte namn till *Att leva nära döden* (Förbundet Unga Rörelsehindrade) var en experimentell dokumentärfilm om att leva med dödlig sjukdom, om människovärde och om samhällets attityder och rädsla för döden. *Klickers* (f.d. Jag vill ha en man) var ett filmprojekt som rymde en spelfilm, en dokumentärfilm och en informationsfilm, alla på temat sex och samlevnad och längtan efter kärlek (Föreningen Grunden Media).

”Alla ska kunna känna igen sig i sina mossiga förutfattade meningar. /.../ Samtidigt som vi skojar till det hela så kommer vi förmedla kunskap som vi tror kommer att bestå hos mottagaren på ett helt annat sätt.”
(Istället för gröna öron)

Utställningar och böcker

Det har även gjorts *utställningar och böcker*. Projektet *Särskilda syskon* (RBU) ville sprida information till habiliteringar om hur viktigt det är att arbeta med syskon till barn med funktionshinder. Projektet sökte pengar för att göra en bok med fotografier och text, och en fotoutställning som utgick från samma bilder. *Tänk om* var en vandringsutställning ”där myter och legender möter det verkliga livet genom femton funktionshindrades egna berättelser”. (Världskulturmuseet i samarbete med STIL och Handikapphistoriska föreningen Unga funktionshindrade.) *Dialog i mörkret – en utställning som inte kan ses men kännas*. Synskadades riksförbund och Historiska museet sökte ekonomiskt stöd för att köpa in och visa en utställning ”där besökaren får uppleva hur det är att inte kunna se, bara höra och känna”. I projektet *Att gissla fördomar* gjorde RSMH två informationshäften med teckningar och reflektionsfrågor. Informationshäftena var tänkta att vara utgångspunkt för ett lätttsamt sätt att prata om fördomar, attityder och bemötande inom vården, och om mobbning och utanförskap i skolan.

”Att människor med funktionshinder i bilder synliggörs i första hand som människor är ett steg mot minskad segregering. Visuella media har en stor inverkan på allmänhetens medvetenhet”
(Särskilda syskon)

Projektens syften och målgrupper

Av Arvsfondsdelegationens utlysning av satsningen framgår det att medlen ska gå till projekt som prövar hur man med olika kulturella uttrycksformer kan minska fördomar om och påverka bemötandet av personer med funktionshinder. Det framgår

också att den speciellt prioriterade målgruppen för denna påverkan är beslutsfattare och anställda som i sitt arbete kommer i kontakt med personer med funktionshinder. Men formuleringarna är vaga, vilket lämnade dörren öppen även för andra typer av projekt. Detta återspeglas också i urvalet av projekt som har fått medel. Satsningen har blivit en bred provkarta på olika tolkningar av projektverksamhet för att ”påverka bemötande med kultur”.

Alla projekt använder sig på olika sätt av kulturella uttrycksformer, men syftet med att göra det ser olika ut. Av satsningens 27 projekt faller drygt två tredjedelar inom ramen för den ursprungliga idén med satsningen – projekt som har som uttalat syfte att påverka omgivningens bemötande av personer med funktionshinder. En stor del av dem kan beskrivas som *pedagogiska projekt*. Föreställningen, filmen eller utställningen görs som ett redskap för att påverka omgivningens attityder och handlande. Målgrupperna är mycket breda och omfattar inte sällan både personal och beslutsfattare inom kommunen, anhöriga, allmänhet och skolungdomar. Något maktperspektiv är däremot svårt att se. Den typ av projekt som i utlysningen beskrivs som prioriterade, dvs. projekt som uttalat riktar sig till ”politiker och tjänstemän och till utbildningssamordnare, huvudmän, föreningar organisationer m.fl.” utgör en mindre del av projekten. Det är endast två av satsningens projekt som vänder sig direkt till den prioriterade målgruppen. Däremot ingår denna som en av flera målgrupper i en stor del av projekten. (*Påverkansprojekten kommer beskrivas närmare i kapitel 4*)

En annan kategori är projekt som kan beskrivas som *empowermentprojekt*. Empowerment, eller egenmakt eller maktmobilisering som det också kallas, är en strategi för att påverka ojämlika maktförhållanden och förändra marginaliserade gruppers och individers position. Det är en strategi som utgår från de marginaliserade grupperna själva och deras erfarenheter och resurser, och som syftar till att öka dessa gruppers handlingskraft att förändra sin situation (Forsberg, Hagquist, Starrin 1997).

I satsningen rör det sig om projekt som i första hand vänder sig till projektdeltagarna med mer eller mindre uttalat syfte att stärka dessa. Att påverka omvärldens attityder är ett sekundärt mål, och sker antingen som en indirekt effekt av att gruppen stärks eller som en förväntad effekt i ett senare skede. Projekten har valt olika metoder för arbetet. Ett projekt vill skapa en kulturell mötesplats där kvinnor får möjlighet att vara utövare av kultur. ”Personer med funktionshinder har av slentrian och på grund av samhällets struktur stämplats som betraktare och åskådare av kulturlivet”,

skriver de i sin ansökan. Den metod de ska använda är våga skapa-kurser med inriktning på bild, form, musik, teater och skrivande, som ska resultera i en föreställning eller annat uppträdande. Eget skapande beskrivs som ett sätt att ”växa, komma tillbaka från en lång tids isolering eller hitta nya vägar att utforska på vägen till ökat självförtroende” (*Kulturkällan*, ansökan). Ett annat projekt vill stärka konstnärer med psykiska funktionshinder då dessa ”ofta [är] chanslösa i offentliga konstsammanhang då det krävs social kompetens, psykisk och fysisk styrka, ett gott självförtroende och ’vassa armbågar’” (*Konstprojektet*, ansökan). Projektet erbjuder därför en grupp konstnärer med psykiska funktionshinder en utbildning i offentlig utsmäckning.

Några projekt har startat alternativa verksamheter för personer med intellektuella funktionshinder. Att arbetar med kulturella uttrycksformer med personer med intellektuella funktionshinder – inom den kommunala omsorgen, eller i fristående verksamheter – är en verksamhetstyp som nu börjar bli ganska beprövad, och som Allmänna arvsfonden har stött under många år. I bemötandesatsningen finns sex sådana verksamheter representerade med projekt. Fyra av dem har arbetat länge, två har precis börjat¹. Projekten skiljer sig åt sinsemellan, men har det gemensamt att de vill få genomslag för en annan syn på verksamheter för personer med intellektuella funktionshinder inom den kommunala omsorgen.

Några har startat eller vill starta en teatergrupp, andra vill föra in teater, film eller media i kommunala omsorgsverksamheter, åter andra har skapat verksamheter som utgår från kulturella uttrycksformer. Kopplingen till satsningen består i att en teaterföreställning eller film görs.

Några beskriver sig som projekt som har ambitionen att utmana rådande föreställningar eller strukturer. ”Jag har sett tendenser inom daglig verksamhet att aktiviteter ofta går i gamla hjulspår och att det finns ’givna’ ramar som bygger på fördomar om vad intellektuellt funktionshindrade personer klarar/inte klarar”, skriver projektledaren för Teaterfabriken i redovisningen. ”Därmed blir ofta utbudet av aktiviteter som erbjuds inom den dagliga verksamheten begränsade när också nytänkandet inom verksamhetsområdet bromsas.”

Ett annat projekt skriver: ”Den interna målgruppen för projektet är dess deltagare. /.../ Men projektet syftar också till att påverka sin omvärld. Arbetsgivare, arrangörer och allmänheten ska lyftas i sin uppfattning om målgruppernas kapacitet. En murbräcka för

¹ Klickers, *Kreatörerna*, *Över gränser*, *Lika värde*, *Man ska*, *Dockteaterfabriken*

tillgänglighet för ALLA.” (Mooms, ansökan)

Två filmprojekt har velat ge röst åt personer och erfarenheter som annars inte brukar höras. ”Detta är ett projekt som arbetar för att personer med lätta funktionshinder skall bli avsändare av film, spelfilm, dokumentärer och informationsfilm, helt i linje med Grunden Medias nuvarande arbetssätt. Man skapar sig egna möjligheter att bli delaktig i den kulturform som film utgör.” (Klickers, ansökan) ”Vi har alla sett dokumentärer och filmer om utvecklingsstörda som spelar i band, flyttar hemifrån eller lär sig tala eller gå, men vad skulle de själva berätta om de hade möjlighet?” skriver projektet *Man ska rita en egen gubbe* i sin ansökan.

I gränslandet mellan påverkansprojekt och empowermentprojekt finns tre projekt som har gjort något som kan beskrivas som kulturmobilisering inom en organisation. Det är projekt där en organisation har försökt introducera teater, sång eller skapande som metod och uttrycksmedel i syfte att stärka medlemmarna och bedriva påverkansarbete.

Gränserna mellan de pedagogiska påverkansprojekten och de mer empowermentinriktade projekten är flytande. Det råder t ex inte nödvändigtvis något motsatsförhållande mellan påverkan utåt och att stärka personer med

funktionshinder. Många, kanske de flesta projekten, har inslag av empowerment. Teater kan t.ex. både påverka andra och stärka de agerande. Och ett projekt som gör film för att påverka klasskamrater och personal i skolan berättar om hur stärkande det varit för de elever som får visa filmen i skolan (*Istället för gröna öron*, redovisning).

Flera av projekten som i första hand har personer med funktionshinder som målgrupp kan i förlängningen, oavsett om de uttalat beskriver sig så eller inte, sägas vara projekt som vill påverka omgivningen. Om t.ex. utformningen av verksamheter för personer med intellektuella funktionshinder bygger på fördomar om vad dessa personer klarar av, så kan man säga att alternativa verksamheter överskrider gränserna för vad som uppfattas som möjligt, och de utmanar på så sätt vanliga fördomar och begränsande attityder. Man kan också säga att för att kunna få

till stånd förändringar av verksamheterna krävs det påverkan av attityder hos beslutsfattare.

Bland projekten i satsningen finns också några projekt som gör kulturproduktioner som inte i första hand är tänkta att vara pedagogiska, utan som gör teater eller film som vill underhålla eller beröra.

Hit hör de två etablerade teatergrupper som fått stöd genom satsningen. De vill inte särbehandlas på grund av att de är personer med intellektuella funktionshinder. De vill inte bedömas i en egen handikappnisch. De talar om att använda kvalitet och professionalitet som redskap att erövra en plats vid sidan av icke funktionshindrade.

Även bland filmprojekten finns de som inte vill inordna sig i den givna rollen att man som handikappad ska nöja sig med en marginaliserad position, hänvisad till speciella arenor. De har haft ambitionen att deras filmer ska visas på festivaler, tv, bio.

Det ställer delvis andra krav på projekten, inte minst när det gäller finansiering.

Konkurrensen är hård om utrymmet i tv och på biografier, och att göra film som håller en professionell nivå kräver tid, pengar och kunnande.

Vem står bakom projekten?

Om urvalet av projekt är spretigt när det gäller metoder och målgrupper så finns det en stark röd tråd som förenar dem alla: att de ska utföras av och med personer med funktionshinder, inte för dem. Den tjänsteman på Allmänna arvsfonden som då var handläggare för satsningen säger att det är det perspektiv som genomsyrar all medelstilldelning på handikappområdet inom fonden.

Det här gäller även de fall där man stödjer projekt där en ideell organisation samarbetar med en annan part – t.ex. en kommun, statlig institution eller ett studieförbund. Arvsfonden ställer krav på att det ska vara ett verkligt samarbete – handikapporganisationen ska inte finnas med som ”gisslan” för att göra det möjligt att söka bidrag från Allmänna arvsfonden.

På den här punkten finns ingen diskrepans mellan utredningens perspektiv och Arvsfondens. I utredningen framhövdes handikapporganisationernas centrala roll i förändringsarbetet, och en av utgångspunkterna för satsningen var att arbetet skulle utgå från de diskriminerade grupperna själva, via deras intresseorganisationer. (SOU 1999:21 s79)

Majoriteten av projekten har genomförts av eller i nära samarbete med personer med funktionshinder.

Bland projektanordnarna förekommer handikapporganisationer som tar hjälp av kulturella uttrycksmedel som en engångsföreteelse, och

verksamheter som arbetar med kulturella uttrycksmedel hela tiden – etablerade teatergrupper, dagverksamheter med teater- eller medieinriktning, studieförbund.

Dessa har i stor utsträckning bestått av etablerade handikapporganisationer. Men bland projektanordnarna finns även en stiftelse och en förening som båda har sprungit ur lokala handikapporganisationer, och ett par studieförbund som har byggt upp verksamheter som vänder sig till personer med intellektuella funktionshinder.

I en stor del av projekten har medlemmar i organisationen arbetat fram idé och manus till föreställningen eller filmen med viss hjälp av en professionell regissör/dramapedagog/filmare. Ensemblen har stått för erfarenheterna, en dramapedagog eller regissör har hjälpt till att dramatisera.

Även om handikapporganisationen anlitar en professionell filmare, regissör eller manusförfattare så framkommer det av både intervjuerna och projektens skriftliga dokumentation att organisationerna har sett det som viktigt att behålla kontrollen över både budskapet och arbetsprocessen.

Det har skett genom att organisationen har diskuterat idéer och utkast med manusförfattare eller filmare. Ibland har en arbetsgrupp eller styrgrupp bildats som har följt arbetet. Det ser ut att vara organisationen som har haft sista ordet. Det finns ett par exempel på att uppdraget har uppfattats olika av organisationen och den person som har anlåtats. I ett fall ledde det till att samarbetet avbröts och en annan manusförfattare anlätades.

Att behålla kontrollen över processen kräver mycket delaktighet, och delaktighet tar tid, det är något flera projekt lyfter fram.

”Vi är inte så erfarna filmare någon av oss, men vi ville ändå göra filmen själva”, säger projektledaren för filmen *Att leva nära döden*. Projektgruppen ansåg att det var viktigt för att det skulle bli deras film och deras perspektiv som fördes fram. Men att arbeta med delaktighet gör filmarbetet extra tidskrävande (och därmed resurskrävande). ”Delaktighet innebär att alla får komma med synpunkter. Vi testar allt med alla, och det tar tid.” ”Vi har lärt oss mer och mer om hantverket att göra film under arbetets gång. Men ibland är det för mycket att även lära sig hantverket. Det beror på hur mycket man brinner för det om man orkar.”

Det finns ett antal projekt som anordnas inom ramen för verksamheter som alltid arbetar med kulturella uttrycksmedel. Flera av dessa projekt har personer med intellektuella funktionshinder som deltagare eller som målgrupp. De här projekten drivs oftast inte av

handikapporganisationer. Bland projekten finns en stiftelse och en förening som båda har sprungit ur lokala handikapporganisationer, ett par studieförbund och en kommun som arrangerar. I något fall finns ett visst samarbete med en handikapporganisation, som då handlar om att organisationen stödjer och följer verksamheten. Ofta går huvuddelen av projektmedlen till en projektledare (som inte har funktionshinder). Samtliga beskriver ambitionen att ha hög delaktighet med personerna med funktionshinder, att inte göra något för utan tillsammans med.

Kategorin ”personer med funktionshinder” är i sig inte någon enhetlig kategori. Inom begreppet ryms personer med många olika typer av funktionshinder, som ger delvis skilda erfarenheter av att vara människa och av att ha funktionshinder. Nedan följer en redovisning av hur projekten fördelar sig utifrån typ av funktionshinder.

Psykiska f-hinder		5	
2001/146	Att gissla fördomar	RSMH	290.000
2000/043	Min mamma är tokig ibland	RSMH	40.000
2002/068	Konstprojekt	Stiftelsen Gyllenkroken	1.940.000
2002/002	Beckombergalandet	ABF Norra Storstockholm	340.000
2001/144	Kommer inte kaffet snart	ABF Lund	112.000
Intellektuella f-hinder		5	
2002/016	Över gränserna	Hudiksvalls kommun	500.000
2002/108	Lika värde	Stud.förb Vuxenskolan Malmö	1.700.000
2004/004	Kreatörerna	TBV	75.000
2002/082	Man ska rita en egen gubbe	Film i Västerbotten	170.000
2002/141	Jag vill ha en man (Klickers)	Föreningen Grunden	1.454.000
2001/145	Dockteater	Göteborgs kommun	200.000
F-hinder allmänt		4	
2004/008	Särskilda syskon	RBU Västmanland	450.000
2003/021	Från rampfeber till rampljus. Saml.	Handikapprörelsen Tranås	200.000
2003/127	Tänk om	Världskulturmuseet	250.000
2002/105	Kulturkällan	Fören. Forum kvinnor o handikapp	1.700.000
Rörelsehinder		3	
2002/025	Vi har något svårt att berätta	RBU	615.000
2002/076	Framställning av kortfilmer	RBU Stockholm	340.000
2002/113	Konsten att dö/Att leva nära livet.	Unga rörelsehindrade	1.359.000
Synskada		2	
2002/067	Kulturkraft	SRF	3.774.000
2001/033	Dialog i mörkret	SRF	1.060.000
Hörselskada		1	
2002/001	Synliggörande av hörselskadade.	HRF.Blekinge	100.000
2001/110	Vildmåne	SDR	410.000
Astma och allergi		1	
2001/149	Istället för gröna öron	Unga allergiker	440.000
Mag- o tarmsjuka		1	
2001/148	Forumteater	RMT	635.000
Neurologiskt handikapp		1	
2000/027	Höj rösten	NHR	1.150.000
2001/014	Jakten på en identitet	Hjärnkraft	450.000
Flerfunktionshinder		1	
2001/147	Stora hinder	FUB Stockholm	200.000

4. SATSNINGEN UR ETT PÅVERKANSPERSPEKTIV

Den övergripande frågan i uppdraget var vilka spår Arvsfondens pengar har lämnat, och under vilka omständigheter de lämnade spår.

De konkretaste spåren är de filmer, föreställningar och utställningar som har kommit till genom satsningen.

- 14 teatergrupper har gett ca 225 föreställningar, allt från enmansföreställningar till stora produktioner. Några av grupperna är fortfarande aktiva.
- 15 kortfilmer har gjorts och visats i en mängd större och mindre sammanhang som skolor, konferenser, filmfestivaler. De flesta av dem finns tillgängliga för köp eller utlåning.
- 3 utställningar har gjorts och två av dem turnerar fortfarande.
- 1 bok och två diskussionshäften har gjorts.

En grov och inte heltäckande uppskattning efter att ha gått igenom projektens redovisningar är att minst 100 000 personer har nåtts av satsningens kulturproduktioner. Siffran ligger i underkant, eftersom det inte är alla projekt som har lämnat någon statistik över publik/besökare. Hur stor del av besökarna som har varit personer i nyckelpositioner framgår inte.

I många fall har projekten bevakats av lokala och ibland även av nationella media. Ett stort antal artiklar har skrivits, och åtskilliga inslag har sänts i lokala radio- och tv-kanaler. Några projekt har även uppmärksammats utanför Sveriges gränser.

Det går att se att projekten har gjort ett visst antal teaterföreställningar eller filmvisningar, det går att mäta hur stor publik de har haft. Men hur vet man om detta har lett till förändring, att fördomar brutits och bemötandet har blivit bättre? Har projekten också lämnat några mer varaktiga spår i form av ändrade attityder och bättre bemötande?

En genomgång utifrån några forskningsresultat om attitydpåverkan

Som jag nämnde i inledningen så är det inte min ambition att undersöka om och i vilken utsträckning projekten har lyckats påverka människor. Men kanske är det möjligt att säga något om vilka förutsättningar projekten kan antas ha haft när det gäller att påverka

attityder och bemötande. I genomgången som följer tar jag endast upp de projekt som har som primärt syfte att påverka omgivningens attityder och beteende. Hit hör de pedagogiska kulturproduktionerna och delvis även de projekt som kan beskrivas som kulturmobilisering inom en organisation. De har alla arbetat med utgångspunkten att beröra åskådaren på olika sätt. Det är, med två undantag, projekt som har varit inriktade på individpåverkan och som inte har inneburit en riktad påverkan av de prioriterade målgrupperna för satsningen.

En vanlig beskrivning av påverkansprocessen är i form av en modell bestående av tre steg: kunskap – attityd – handling (Vedung 1998: 127f). Processen kan beskrivas som en ”övertalningskedja” bestående av flera led. ”Den påbjudna informationen måste ha nått fram till den potentielle adressaten. Han måste ha exponerats för den, uppmärksammat den, blivit intresserad av den, förstått den och förvärvat vissa insikter genom den. Men inte nog med detta. Han måste också ha påverkats i sin attityd och handlat på grundval av den” (Ibid: 129f). Men det finns forskning som tyder på att det inte är tillräckligt med enbart information för att uppnå förändringar av attityder och beteenden.

När Bengt Lindqvist valde att ge kulturella uttrycksformer ett förhållandevis stort utrymme när han formulerade sina åtgärder för att minska diskrimineringen av personer med funktionshinder gjorde han det med utgångspunkt från forskningsresultat kring förändringar av attityder och beteenden. Denna forskning finns presenterad i den forskningsgenomgång som Dimitris Michailakis gjorde inom ramen för SOU-utredningen, *När åsikter blir handling – En kunskapsöversikt om bemötande av personer med funktionshinder* (SOU 1998:16).

I Michailakis genomgång utkristalliseras två huvudstrategier för att åstadkomma attitydförändringar hos individer: Den ena ser ökad information som central för attityd- och beteendeförändringar. Den andra ser ökad integration mellan personer med och utan funktionshinder som avgörande för sådana förändringar. Ingen av strategierna, skriver Michailakis, har visat upp varaktiga attitydförändringar då de används var för sig, däremot om de kombineras. De två strategierna bygger på olika typer av påverkan. Medan information framför allt vänder sig till intellektet så leder möten mellan människor till känslomässig påverkan. Och för att uppnå varaktiga förändringar behöver både känslor och intellekt involveras enligt de forskningsresultat som presenteras i forskningsgenomgången. Forskningsresultaten pekar också på att kontakter i sig inte automatiskt ger positiva

attityder. Det avgörande är vad som sker i kontakten, och även varaktigheten av kontakten. Långvarig kontakt har visat sig vara en betydelsefull faktor för att uppnå attitydförändringar, och om kontakten upplevs som givande för båda parter ökar effekten av mötet. ”Effekten av information kan avklinga snabbt om den inte åtföljs av en ökad kontakt med funktionshindrade personer”. (Ibid: 118ff)

Utifrån de här forskningsresultaten borde de projekt som har störst förutsättningar att påverka människor med ett någorlunda varaktigt resultat vara utformade så att de **berör såväl intellekt som känslor**, och bygga på **ömsesidiga och helst långvariga kontakter** mellan personer med och utan funktionshinder.

Skrattspeglar, motbilder och synvändor

En stor andel av projekten kan beskrivas som projekt som håller upp skrattspeglar för publiken. ”Alla ska kunna känna igen sig i sina mossiga förutfattade meningar”, skriver Unga Allergiker om kortfilmen *Istället för gröna öron* (där en skådespelare gör sketcher om visar upp vanliga fördomar och attityder om barn med astma och allergier). I filmen gestaltas t ex oroliga och överbeskyddande föräldrar, en mobbande klasskamrat, en diskriminerande gymnastiklärare och en oförstående mormor/farmor. Rörelsehindrade barn och unga (RBU), som har gjort dataanimerade kortfilmer om vardagens vedermödor för familjer med en rörelsehindrad familjemedlem, skriver: ”Vi vill skapa en serie som öppnar för dialog, en serie där betraktaren känner igen sig, skrattar och samtidigt tänker till och får nya insikter.”

Flera projekt ger motbilder eller synvändor – bilder som ifrågasätter uppfattningar om vad som anses vara normalt, utmanar föreställningar av personer med funktionshinder. Utställningen Särskilda syskon är en fotoutställning där syskonpar har fotograferats. Bilderna skulle få tala för sig själva. T.ex. talas inte om vilket funktionshinder personen på bilden har, eller vem som är funktionshindrad av syskonen. ”Vi ville visa att dessa personer finns som människor i första hand – inte främst som funktionshindrade. Folk är inte

”’Tänk om’ är en utställning från ett annat centrum. Här är det avvikande det normala. De personliga rösterna kommenterar var och en sin vardag. Anekdoterna lämnas därhän och det verkliga livet tar deras plats. ’Folk tror att det är så mycket mer’, säger en av de medverkande. Det är det sällan. Vi lever alla med vardagens sorger och glädjeämnen. Det är inte så märkvärdigt. Inte särskilt annorlunda.”
(ur artikel bifogad till redovisningen av utställningen Tänk om.)

vana att se dem så. Vi ville visa en annan bild”, säger projektledaren.

I två utställningar utmanas fördomar även rent handgripligt genom att besökaren själv får uppleva hur det kan vara att vara synskadad. Utställningen Dialog i mörkret ville ge besökaren en upplevelse av ”hur det är att inte kunna se, bara höra och känna”.

”Dialog i mörkret” handlar inte om att presentera blindhet, utan tar fram våra icke-visuella sinnesupplevelser, och skakar grundligt av oss våra fördomar gentemot såväl de handikappade som mot allt som är ”annorlunda” överhuvudtaget. (Dialog i mörkret, projektansökan.)

Några projekt vänder på begreppen, prövar nya sätt att se på det invanda. Ett projekt försöker synliggöra något i vanliga fall osynligt – handikapp som inte syns.

[Om] alla allergiker skulle ha gröna öron så skulle det kanske vara lättare för allmänheten att förstå och respektera våra medlemmars behov. (Istället för gröna öron, projektansökan)

Förbundet Unga rörelsehindrade, med många medlemmar med omfattande funktionshinder och ibland dödliga sjukdomar, pekar på att det bakom vanliga uttryckssätt kan dölja sig värderingar som får negativa konsekvenser för personer som lever med dödliga sjukdomar. De ser en kollektiv ovilja att kännas vid döden vilket också får negativa konsekvenser för personer som lever med dödliga sjukdomar.

Man brukar ofta säga att de ’lider’ av en dödlig sjukdom. I detta uttryck utgår man ifrån att personen med den dödliga sjukdomen måste lida. Den friske tycker synd om den som är sjuk och tar därmed sig också friheten att värdera hennes liv. (Konsten att dö/Att leva nära döden, projektansökan)

Med sin film vill de utmana dessa föreställningar, och vända på perspektivet: Vem är det som lider, och av vad?

Att leva nära döden eller med ett omfattande funktionshinder är inte alltid lätt, men vi vet att det inte alls

behöver innebära lidande tvärtom så ser människor i dessa situationer ofta nya dimensioner av livet som andra inte ser, finner kvalitéer som andra inte finner. Ur detta växer ofta en styrka som kan hjälpa till att bota samhällets kollektiva rädsla för omfattande funktionshinder och dödliga sjukdomar. (Konsten att dö/ Att leva nära döden, projektansökan)

Att personer med intellektuella funktionshinder uppträder som skådespelare i stora professionella teaterproduktioner skulle kanske också kunna beskrivas som ett exempel på en motbild. Ett par av satsningens teaterprojekt bedrivs av två numera etablerade teatergrupper. Båda grupperna började som aktivitetsinslag i omsorgsverksamhet för personer med intellektuella funktionshinder, men har tagit steget vidare till att bilda teatergrupper med fasta ensembler.

Verksamheterna utgår från en upplevelse av att vad personer med intellektuella funktionshinder förväntas klara av är snävt inringat, och dessa teatergrupper vill visa att dessa personer kan mer än omgivningen tror.

(P)rojektet syftar också till att påverka sin omvärld. Arbetsgivare, arrangörer och allmänheten ska lyftas i sin uppfattning om målgruppernas kapacitet. En murbräcka för tillgänglighet för ALLA. (Lika värde, projektansökan)

”Grundidén är att ifrågasätta normalitetsbegreppet - pjäsen är placerad i en science fiction-värld där att vara rullstolsburen är normen, medan fotgängare ses som lätt suspekta. De ombytta rollerna märks redan i entrén, där biljettkassan är i rullstolshöjd och man som stående får vika sig dubbel för att inte slå i taket. /.../ Huvudpersonen Mikael (Johan Bössman) är inte bara gående, utan även född med vingliknande utväxter på ryggen. En outsider således, som dessutom försöker slå sig fram i ett så vanskligt yrke som skådespelarens. När han till slut får chansen till en genombrottsroll är det på villkor att han gör något åt sitt avvikande utseende. Vägen dit går via en extreme make-over i direktsänd tv. Men att delta i programmet - lett av Charlotta Jonssons roande hysteriska programledare - innebär att exotiseras, demoniseras, göras till offer och vändas ut och in enligt tv-dramaturgins alla regler. Och kommer anpassningen verkligen att göra honom lyckligare?”
(Ur recension i SvD 5 maj 2006, av föreställningen *Precis som alla andra*)

Med efterföljande samtal

Ofta har visningen följts av diskussioner eller samtal med publiken, ibland har den varit en del i ett seminarium eller konferens där frågor om bemötande har funnits på programmet/som har haft anknytning till bemötande av personer med funktionshinder. Publiken har alltså inte bara varit åskådare, utan aktiva deltagare.

Den gemensamma erfarenheten hos projekten är att det fungerar bra med diskussioner efteråt. Enligt flera av projekten är det nästan en nödvändighet.

Det är viktigt att inte lämna publiken. Man blir tagen av föreställningen. (Kommer inte kaffet snart, intervju.)

Samtalet är minst lika viktigt som pjäsen. När ett företag köper in föreställningen och vi spelar för hela personalgruppen så ger det jättemycket när en hel arbetsplats ser och diskuterar samtidigt. (Vi har något svårt att berätta, intervju)

Det bästa är om man följer upp med samtal efter. Många fick nog ut mer av föreställningen på grund av uppföljningen. Det är inte bra att se sån teater som speglar samhällsförhållanden och bara gå därifrån sen. Det är bra att sitta en stund och prata igenom det. Det uppskattades. (Från rampfeber till rampljus, intervju)

Personer med funktionshinder har oftast deltagit vid samtalen. De allra flesta projekt har goda erfarenheter av det. ”Att ha med personer med egen erfarenhet när man åker runt och spelar fungerar bra. Det blir äkta, självupplevt, man talar utifrån kunskap och egen erfarenhet, och det känner publiken”, säger en person från RSMH som deltog vid de flesta föreställningarna av pjäsen *Min mamma är tokig ibland*. (*Min mamma är tokig ibland*, intervju.)

Att döma av intervjuerna och projektens redovisningar så har det inte varit svårt att få igång diskussioner. Föreställningarna, filmerna och utställningarna har berört, väckt känslor, existentiella frågor och funderingar.

Föreningen Hjärnkraft visade dokumentärfilmen *Jakten på en identitet* i skolor. Filmen handlar om en ung pojke som efter en bilolycka har fått en

hjärnskada som påverkat hans minne och personlighet. Huvudpersonen i filmen eller en annan person med förvärvat hjärnskada har varit med ute i skolorna i samband med att filmen har visats. Det har varit positivt säger projektledaren på föreningen Hjärnkraft.

Filmen väcker så mycket existentiella frågor. För ungdomar är kompisar så viktiga. Och killen i filmen är så isolerad. Det mest skrämmande för unga människor är att man blir så ensam. Filmen ger upphov till diskussioner och tankar om livet. (Jakten på en identitet, intervju)

Det är flera projekt som har påpekat att det är viktigt vem som tar hand om diskussionerna och att det kräver en hel del förberedelser och viss utbildning för att göra det.

Men de som åker ut tillsammans med filmen måste själva ha kommit en bra bit på väg. Det är jätteviktigt. De ska inte vara mitt i sitt trauma, de måste ha fått distans till sitt funktionshinder för att kunna prata om det med andra utan att det blir tungt. Man kan inte skicka ut vem som helst, men med rätt person blir det lyckat. Brukarnas egna berättelser är givande. (Jakten på en identitet, intervju)

”Man måste utbilda guider – det räcker inte att vara synskadad för att vara guide”, säger en person från SRF om utställningen Dialog i mörkret, där ett tjugotal synskadade personer anställdes som guider. ”Man ska både vara rörlig och väl förberedd och kunna leda samtal efteråt.” (Dialog i mörkret, intervju)

I projektet Från rampfeber till rampljus utbildades personer från Samlade handikapprörelsen för att kunna leda diskussionerna efter föreställningen. (RBU har gjort en lärarhandledning och ett diskussionsmaterial som skickas med fotoutställningen när den visas i skolor.)

Många projekt lyfter fram att det har varit befriande och roligt att jobba med kultur – det har gett ett positivt anslag, och det har varit ett sätt att föra fram ett budskap utan pekpinningar. I redovisningarna skriver de om sina upplevelser av att deras projekt har varit lyckade och bidragit till att påverka attityder. Bedömningen gör de utifrån att de tycker sig ha

uppfattat att publiken blivit berörd. Människor har skrattat eller gråtit eller blivit upprörda, stannat kvar efter föreställningen och diskuterat vad de har sett. Några citat.

Det är en förträfflig form med teater. Det slår an direkt. Man kan visa situationer som är svåra att prata om. Situationer som man alltid möter – obetänksamhet m.m. – blir tydligt i teaterform. Plus att det ger glädje, man skrattar och gråter, blir berörd. Och tillsammans med diskussionen efteråt ger det mycket. (Vi har något svårt att berätta, intervju)

Som metod att informera är det bra. Det som var riktigt bra med Dialog i mörkret var att här fick man uppleva själv. Annars är det lätt att bli pekpinneaktig. Här var det ingen annan som talade om vad du skulle tycka – du skapar din egen upplevelse. Det är ett bra pedagogiskt medel att själv få uppleva något. Metoden går inte att använda för mycket, men ibland, som en del i påverkansarbetet. (Dialog i mörkret, intervju)

Vår publik har varit både skakad, gripen och glad. /.../ Vårdpersonal som i sitt yrke ofta måste ingripa när patienter hamnar i sådana tillstånd som skildras i pjäsen har uttryckt lättnad över att få en möjlighet att se dessa situationer på distans och inte ’behöva rycka in för vi litade på dej som skådespelare.’ Därigenom har de kunnat ta till sig innehållet och förhoppningsvis fått möjlighet att reflektera över det. (Kommer inte kaffet snart, projektredovisning)

Att nå ut med resultatet

För att någon påverkan över huvud taget ska äga rum krävs att ”adressaten”, dvs. den som ska påverkas, nås av budskapet/informationen (Vedung 1998: 127f).

Som jag har tagit upp tidigare fanns ingen samordnad strategi för att sprida de föreställningar

som tillkom genom satsningen. Det gjordes t.ex. inget arbete för att systematiskt koppla ihop de enskilda projekten med lokala makthavare t.ex. via kompetensutvecklingsprogrammet. I och med det blev spridningen en fråga som de enskilda projekten fick lösa. Hur har projekten lyckats nå ut till målgrupperna med sina filmer, föreställningar, utställningar och böcker? Vad har fungerat och vilka hinder har de stött på?

Utskick och kontakter med media

En stor del av projekten är teaterföreställningar eller utställningar som skulle visas under en begränsad tid. För att få besökare måste de annonsera och på andra sätt sprida information om produktionen. Andra projekt gjorde en film eller bok som skulle säljas eller spridas. Även de var beroende av att informationen om deras film eller bok nådde ut till potentiella köpare.

Projektredovisningarna visar att de flesta projekt i ett tidigt skede av projektarbetet har sett till att bygga upp kontakter med massmedia. Media har visat stort intresse för att skriva om projekten. Att det europeiska handikappåret stod för dörren bidrog antagligen till att öka nyhetsvärdet, men även de projekt som har genomförts efter handikappåret har fått mycket medial uppmärksamhet. I många fall har projekten bevakats av lokala och ibland även nationella media. Ett stort antal artiklar har skrivits, och åtskilliga inslag har sänts i lokalradio och tv.

Många projekt har gjort utskick via brev eller e-post för att sprida information om kulturproduktionen till potentiella målgrupper. Oftast har projekten haft en geografisk avgränsning till den egna kommunen eller länet. Målgrupperna har i de flesta fall varit breda och omfattat beslutsfattare, anställda inom stat, kommun eller landsting, utbildningar av personer som i sitt arbete kommer att möta personer med funktionshinder, skolelever i grundskola eller gymnasium, anhöriga till personer med funktionshinder och allmänheten.

Organisationerna har också använt sig av lokalföreningar, systerföreningar eller samarbetsparter för att nå ut med informationen.

Unga Allergiker hade från början planerat att försöka sprida 10 000 exemplar av sin kortfilm *Istället för gröna öron*. På Arvsfondens inrådan minskades upplagan till 3 000 ex. Unga Allergiker konstaterar i sin utvärdering av projektet att det var fullt tillräckligt. För spridningen använde de sig av förbundets adressregister, och de ringde och faxade/kontaktade ett stort antal personer som de trodde kunde ha intresse av filmen. Filmen har spritts till privatpersoner, till lokalföreningar av Unga Allergiker och Astma och Allergiförbundet,

till skolor, skolsköterskor, vårdcentraler, sjukhus, ungdomsmottagningar. De tycker att filmen togs emot bra och spreds snabbt och effektivt. ”Framförallt noterade vi en oerhört positiv respons från sjukvårdspersonal och skolpersonal liksom hos lokala allergiföreningar ute i landet.” (*Istället för gröna öron*, slutredovisning).

Viktigt med personliga kontakter

I samband med spridningen av filmen *Jakten på en identitet* gjorde föreningen Hjärnkraft erfarenheten att det är viktigt att lägga ner mycket arbete på hur man ska nå ut redan i början av projektet. ”Ofta lägger man för mycket krut på själva produktionen, men man behöver lägga mer krut på distributionen”, säger föreningens kontaktperson. ”Man underskattar det arbete som man behöver lägga ner på distributionen. Man tror att bara vi har filmen så sköter resten sig själv. Så är det inte” (*Jakten på en identitet*, intervju).

Föreningens främsta målgrupp var skolelever, men de hade stora problem med att nå ut till skolorna.

Skolorna står i en uppsjö av information och erbjudanden och så vidare. De har svårt att prioritera i allt som erbjuds dem. Alla ser skolan som ett forum för att nå ut. Nu när allt är decentraliserat är det även komplicerat rent praktiskt. Det finns inga centrala distributionskanaler. Det går inte ens att ringa ett samtal till en skola. Man måste ringa till varje enskild samhällskunskapslärare! (*Jakten på en identitet*, intervju)

Största delen av distributionen har skötts av Filmcentrum, och föreningen tycker att det har fungerat bra. Genom dem har filmen distribuerats till 104 skolor. På egen hand fick föreningen kontakt med ett tjugotal skolor. Filmen har också nått ca 300 arbetsplatser och verksamheter med direkt koppling till funktionshindrade: försäkringskassor, vårdavdelningar, AMI, kommuner etc.

De har också erfarenheten att det kan ta tid för informationen att nå ut. Efter projektets slut har de märkt att intresset för filmen har ökat i skolor, vilket de tillskriver ”mun mot mun-metoden” – lärarkollegor som har sett filmen och varit positiva har berättat om den. De tror också att det har haft effekt när tidningar har skrivit om filmen, ”det ger ringar på vattnet”.

Liknande erfarenheter har projektet *Beckombergalandet*. ”[E]mellanåt var det svårt

att rekrytera elever i den redan schemalagda skolverkligheten”, skriver de i sin redovisning till Allmänna arvsfonden. ”Den optimism projektledningen hade i det tidiga ansökningsarbetet under våren och hösten 2001, beträffande lättheten kring informations- och kontrakteringsarbetet av gestaltningarna minskade något efter tidens gång.” Även här var det de personliga kontakterna som slutligen öppnade dörrarna till skolan. ”Efter ett intensivt e-postande, faxande och telefonerande erhöles kontakt med rektorerna och några lärare som fungerade som kontaktpersoner gentemot projektet. En något mer realistisk hållning till skolans förutsättningar hade erhållits” (*Beckombergalandet*, redovisning år 1).

Kontakt nät och strategier för att använda dem

Många av organisationerna har lokalföreningar, systerföreningar eller samarbetsparter som de tänker använda för att sprida information om produktionen. Men ibland räcker det inte att ha ett kontaktnät. Det behövs också strategier för hur de ska användas.

I projektet *Att gissla fördomar* tog RSMH fram två informationsmaterial. Ett för skolungdomar och ett för personer som i sitt yrke möter människor med psykiska funktionshinder. Tanken var att sprida materialet, som skulle fungera som ett studiehäfte med diskussionsfrågor, via lokalföreningarna. Men när de startade arbetet var projektet inte förankrat brett i organisationen, berättar RSMH:s kontaktperson för projektet. Däremot fanns ett allmänt behov och sökande efter metoder inom förbundet vid den tiden. Det här var ett initiativ. I projektet hade de lagt ansvaret för att planera och genomföra arbetet med böckerna på varje enskild lokalförening. Det fanns inga uttalade strategier för hur det skulle gå till. För många föreningar blev det svårt. Sedan dess har de genomfört liknande projekt i andra sammanhang och skaffat sig en hel del erfarenheter av att utbilda kommuner kring bemötande. De har också utvecklat ett mer organiserat samarbete med de arbetsplatser som hörde till projektets målgrupper. Om de hade genomfört projektet idag skulle de ha lagt upp en annan strategi för att använda materialet och troligen fått större genomslag för böckerna, tror hon. Det skulle kunna innebära att de redan från början planerade hur kontakterna med målgrupperna skulle se ut, t.ex. genom att välja ut några kommuner som de inriktade arbetet mot och bjuda in viktiga personalgrupper till seminarier. ”Nu blev det så att föreningarna själv fick söka kontakt, och det var svårt för vissa.” Hon tror också att de idag skulle ha valt att söka mer pengar för att göra ett

större informationsmaterial. ”I det här projektet fick det inte kosta något. Vi gjorde ett informations- och utställningsmaterial av det som fanns” (Att gissla fördomar, intervju).

Informationshäftena kom inte till användning i det utåtriktade arbetet, vilket var den ursprungliga tanken. Istället har de kommit till användning som cirkelmaterial vid bemötandeutbildningar inom förbundet. Häftena byggde på tecknade bilder som visade olika situationer där personer med psykiska sjukdomar möts av fördomar och gav exempel på hur man kan lyfta fram fördomar. Det har inspirerat lokalföreningarna att själva jobba med boken för att öka sin självinsikt och beredskap att möta andra. Projektet blev en början till nya bemötandeprojekt. ”Det finns ett behov utanför och det finns en kompetens hos förbundet. Det gör att vi uppmärksammar dåligt bemötande numera.”

Föreningen för Rörelsehindrade Barn och Ungdomar i Västmanland (RBU) gjorde en utställning och en bok som byggde på samma fotografier. Utställningen fungerade bra och det var lätt att nå ut med den. Efter en dryg månad i Västerås fortsatte den på turné i landet och den turnerade fortfarande när materialet för den här rapporten samlades in under försommaren 2006. Under 2005 visades den på 6-8 ställen. För det mesta finns det någon koppling till habiliteringar när utställningen beställs. Utställningen är gratis att låna, men den som vill låna den får stå för frakten.

Det är en hel del arbete förknippat med utlåningen av utställningen som kan vara betungande för en liten förening som i stor utsträckning måste förlita sig på ideella insatser. RBU Västmanland fick oväntat hjälp från stadens Handikappcentrum, där utställningen hänger när den inte är utlånad. De erbjöd sig att sköta upp- och nedpackningen (*Särskilda syskon*, intervju).

Boken har inte fungerat lika bra som utställningen. Den skickades gratis till alla habiliteringar i Sverige, men de stickprov som RBU har gjort för att följa upp hur boken har använts tyder på att böckerna har blivit liggande i personalrum eller väntrum istället för att användas och inspirera till syskonarbete. Det var också meningen att boken skulle säljas, men det har gått trögt. Efter projektets slut tog RBU kontakt med Bibliotekstjänst, som numera presenterar boken i sin katalog. Det droppar in beställningar på boken.

Kan man ta betalt för att bryta fördomar?

Många av kulturproduktionerna har varit gratis eller har kunnat erbjudas till subventionerat pris tack vare Allmänna arvsfondens stöd. Det har underlättat för projekten att sprida sina produktioner. Men flera projekt

har erfarenheten att det trots det har varit trögt att sälja en föreställning, film eller bok.

Föreställningen *Från rampljus till rampfeber* visades gratis för kommunens anställda. ”Det hade vi inte kunnat genomföra utan finansiärer”, säger representanten för Den samlade handikapprörelsen i Tranås. Utan ekonomiskt stöd skulle de ha varit tvungna att ta betalt för föreställningen, och det tror han inte hade fungerat. Trots att föreställningen var gratis för kommunen så var det svårt att få de kommunala arbetsplatserna att boka in den. Projektledaren försökte väcka intresse genom utskick via vanlig post och e-post, påminnelser och telefonsamtal. ”Så här efteråt har vi insett att vi skulle ha varit ute med det här för länge sedan på ett mer offensivt sätt”, skriver projektledaren i utvärderingen. ”Att göra utskick och följa upp med telefonsamtal räcker inte. Man måste trycka in information mun mot mun och kräva å det starkaste att de ska ta ’utbildningen’ ett antal gånger för att något ska hända” (*Från rampfeber till rampljus*, projektredovisning).

Efter projektets slut ville de gå vidare till andra offentliga aktörer och privata sektorn, men skulle då ta betalt för föreställningen. De vände de sig till arbetsförmedlingen, försäkringskassan, vårdcentralen, polis och svensk handel och erbjöd dem visningar. Det föll inte väl ut. Ingen av dessa aktörer ville köpa in föreställningen, utan svarade det var något personalen fick göra på sin fritid om de var intresserade. Projektledaren skriver i sin utvärdering att de kanske skulle ha lyckats bättre om de hade förankrat idén bättre hos dessa aktörer, och försökt få med dem tidigare i processen. (*Från rampfeber till rampljus*, projektredovisning).

Teaterföreställningen *Kommer inte kaffet snart*, om en psykosjuk kvinna, fick ekonomiskt stöd från Allmänna arvsfonden till 20 subventionerade föreställningar. Det gick trögt i starten. När projekttiden var slut hade de bara lyckats sälja 6 av de 20 föreställningarna. De förlängde speltiden och beställningarna tog fart. Efter projekttidens slut har skådespelaren fortsatt att spela föreställningen, nu som enmansföreställning. Genom att använda förinspelad musik istället för att turnera tillsammans med en musiker kunde man sänka kostnaderna. Den spelas fortfarande trots att det har gått flera år sedan projektet tog slut. På läkarstämman i Stockholm hösten 2005 gjordes till exempel en föreställning för 300 läkare.

Föreställningen har varit mycket uppskattad av människor som arbetar inom psykiatin, säger skådespelaren (Karin Stensson). Det har varit svårare att nå ut utanför psykiatin. ”Pjäsen finns med i Skånes

teaterförenings utbud. Men där har det varit svårt att sälja en föreställning som handlar om psykiatin”, säger hon. ”Det finns mycket rädsla för att man inte ska få någon publik. Folk som jobbar inom psykiatin däremot skrattar otroligt åt pjäsen. Så roligt var det. Att se utan att behöva ta ansvar för det.”

Föreningen Grunden skriver i sin redovisning att de har fått stor uppmärksamhet för de tre Klickers-filmerna som har ingått i satsningen. Filmerna har visats på Göteborgs filmfestival där de har väckt stort intresse. De har fått mycket utrymme i media i tidningsartiklar, radioprogram och tv-inslag. De har kontaktats för att delta i seminarier och utbildningar. Landstinget i Västra Götaland har t ex startat en vidareutbildning för vårdpersonal som berör sex och samlevnad där filmerna ska användas. Deras filmer har också väckt intresse i organisationer för intellektuellt funktionshindrade i andra länder, och nu funderar de på att översätta den, berättar projektledaren i telefonintervjun.

Filmerna har visats både i vanliga skolor och i särskolor. ”Hela skolvärlden skriker efter det här”, säger projektledaren. De hade tänkt att filmerna skulle vara självfinansierande, men de blev för dyra för att gå att sälja. Nu har de lämnat den tanken. ”Vi lånar gärna ut den. Huvudsaken är att filmen sprids och blir sedd” (Klickers, intervju).

Filmerna distribueras via Specialpedagogiska institutet.

Några som inte har haft problem att nå ut med sina föreställningar och inte heller att få betalt för dem är Moomsteatern och Glada Hudik-teatern. Båda är etablerade teatrar med skådespelare med intellektuella funktionshinder. De skiljer sig från de flesta andra föreställningarna i satsningen genom att deras syfte inte i första hand är pedagogiskt. Istället har de siktat på att göra underhållning. Deras föreställningar spelas för fulla salonger, och de har genom åren fått mycket uppmärksamhet. (Som en parentes kan sägas att till undantagen hör även föreställningen *Min mamma är tokig ibland* som handlar om att vara barn till en psykiskt sjuk förälder. Under ett och ett halvt år spelade de 97 föreställningar, som inte var gratis, för en publik på sammanlagt 9 000 personer.)

”Teatern med de utvecklingsstörda har blivit en ’kultgrej’ i Hudiksvall. Skådespelarna har blivit kändisar.” (Ur boken *Vi trivs med livet*, s 17)

Att nå ut på det sätt som de båda teatrarna har gjort är till stor del en fråga om att satsa på kvalitet, professionalism och att knyta kontakter, menar de. Moomsteatern talar om ”plattformbyggnad”, Glada Hudik om att ”bygga in sig i samhället”.

”Kvalitet och professionalitet är nyckelord”, säger Moomsteaterns ledare. Det börjar med skådespelarna. ”Det räcker inte att vara handikappad för att bli skådespelare. Det krävs talang”, säger han. Det är viktigt vilka medarbetare man rekryterar. Annars blir det omsorgsverksamhet som ska bygga på trygghet, bussighet. Och det ger inte mycket nytt. Kvalitetskravet gäller inte bara skådespelarna. De frågar Malmös största reklambyrå istället för att be en kompis om hjälp. De rekryterar politiker, kulturchefer till styrelsen för teatern. ”Mooms har blivit en attraktiv arbetsplats. Vi samarbetar med proffs. Vi har inga problem att få de bästa att komma. Människor vet att det är kvalitet på det Mooms gör.”

Teatergrupperna visar att det finns intresse att samarbeta med den typen av verksamheter. De menar själva att deras höga krav på professionalitet och kvalitet gör det lätt att hitta samarbetsparter, som öppnar dörrar för gästspel på många scener. (Glada Hudik-teatern spelar t.ex. sin föreställning *Elvis* på Cirkus i Stockholm, och när biljetterna till föreställningen släpptes toppade de försäljningslistan på Internet.)

De vill inte särbehandlas på grund av att de är personer med funktionshinder. De vill inte bedömas i en egen handikappnisch. Det finns även bland filmprojekten de som inte vill inordna sig i den givna rollen att man som handikappad ska nöja sig med en marginaliserad position, vara hänvisad till speciella arenor. Dessa har haft ambitionen att visa upp sina produktioner på festivaler, i tv och på bio. Det innebär också att de får konkurrera med professionell film, vilket ställer höga kvalitetskrav på produktionerna.

RBU har under flera år arbetat med filmprojektet *Att leva nära döden*. De vill ha så stor spridning som möjligt av filmen. ”Den ska bli så bra att den håller för bio eller i varje fall festivaler”, säger projektledaren. ”Det är inte en intern film. Den riktar sig till allmänheten. Och vår film är inte en informationsfilm. Den handlar om värderingar, om samhället och samhällets syn på bland annat genetik och döden. Därför är det viktigt att få stor spridning på

”Kvaliteten på produktionerna vill Pär och Olle inte tumma på. Det ska vara professionellt hela vägen. /.../ Skådespelarna ska ha samma möjligheter och uppbackning som vilken professionell teaterensemble som helst. Kvalitet inget respekt. Många som vi samverkar med hjälper oss att nå så långt som möjligt i det här avseendet. Det är skolor, både grundskolor och olika program på gymnasiet, Folkteatern i Gävleborg, musiker, hantverkare, konstnärer och olika företag.” (Ur boken *Vi trivs med livet*, s 18)

filmen” (*Konsten att dö/Att leva nära döden*, intervju). Men konkurrensen är hård om utrymmet i tv och på biografier, och att göra film som håller professionell nivå kräver både tid, pengar och kunnande. Därför är det betydelsefullt med det ekonomiska stödet till filmen. Steg ett, säger han, är att få in filmen till Allmänna arvsfonden. I det här skedet kanske de inte lyckas göra en film som håller för att visas på tv eller bio, men däremot en bra demo att visa för tv, Svenska filminstitutet m.m. Samtidigt tycker han att det är dubbelt med öronmärkta pengar för personer med funktionshinder. Det motverkar syftet att delta på samma arenor, på samma villkor som personer utan funktionshinder. Det bekräftar, förstärker och bevarar indelningen funktionshindrad-icke funktionshindrad, normal-avvikande.

Filmen *Vildmåne*, en film om döva och hörande ungdomar, bedömdes vara för smal för tv, och inte hålla tillräckligt professionell nivå. ”SVT tyckte att idén var bra, men historien höll inte den proffsstandard som de vill förknippas med. På TV4 är det reklampengar som räknas – de behöver minst 200 000 som tittar”, säger projektledaren som är filmare. Eventuellt kommer han att arbeta vidare med filmen, förbättra historien, klippa om den och göra ett nytt försök. Det är två år sedan han pratade med tv, kanske är det möjligt att få dem intresserade nu (*Vildmåne*, intervju).

Att konkurrera om en plats på den här typen av arenor är svårt, men inte omöjligt. Filmen *Jakten på en identitet* visades på tv med 350 000 tittare. Klickers-filmerna och kortfilmerna i *Man ska rita en egen gubbe* har visats på festivaler som inte enbart vänder sig till personer med funktionshinder.

Hade projekten förutsättningar att påverka?

Hur skulle då en sammanfattande bedömning av de uttalade påverkansprojektens förutsättningar att förändra attityder och beteenden se ut?

Den första förutsättningen är att informationen ska nå fram. Det kulturella utbud som har producerats inom satsningen har nått fram till en stor publik, minst 100 000 personer har tagit del av någon av produktionerna. Det är oklart hur många av dem som tillhör den prioriterade målgruppen. I många av ansökningarna ingår de prioriterade målgrupperna bland flera andra, men det saknas strategier eller beskrivningar av hur de ska nås. Att döma av projektens egna redovisningar tycks samma teaterföreställning, film eller utställning fungera bra för många olika målgrupper. Frågan om i vilken utsträckning de prioriterade målgrupperna för satsningen har nåtts ser alltså framför allt ut att vara en

fråga om hur spridningen av projektets resultat har gått till.

Utifrån kriterierna att informationen ska beröra såväl intellekt som känslor, bygga på ömsesidiga och helst långvariga kontakter mellan personer med och utan funktionshinder, ser en stor del av satsningens projekt (omkring två tredjedelar) ut att ha haft förutsättningar att påverka. Det ser ut som att de pedagogiska kulturproduktionerna i satsningen, som vill förmedla kunskap med hjälp av kulturella uttrycksformer, har valt en god strategi för att nå ut med information/budskap som även slår an på ett känslomässigt plan. En övervägande del av dessa projekt har också följt upp visningen med samtal eller diskussion med publiken. Publiken har alltså inte varit passiva åskådare utan aktivt interagerat med de personer som har förmedlat informationen. Dessa personer har i mycket hög utsträckning varit personer som själva har funktionshinder, vilket gör att det har uppstått interaktion mellan personer med och utan funktionshinder.

I redovisningarna skriver projekten om sin

upplevelse att deras projekt har varit lyckade och har bidragit till att påverka attityder. Bedömningen gör de utifrån att de tycker sig ha uppfattat att publiken har blivit berörd. Människor har skrattat eller gråtit eller blivit upprörda, stannat kvar efter föreställningen och diskuterat vad de har sett. Mot bakgrund av forskningsresultaten kan man se det som en indikation på att människor har blivit berörda känslomässigt, vilket alltså ger förutsättningar för att påverkan ska äga rum. Projekten har både inneburit kontakt, interaktion, och berört människor känslomässigt och intellektuellt. De har också nått ut till ett stort antal människor.

Däremot har dessa projekt inte inneburit långvariga kontakter med målgruppen. Projekten har i de allra flesta fall inte haft andra aktivitet för målgruppen än själva föreställningen, filmen osv. Projekten har, med ett fåtal undantag, inte inneburit ett långsiktigt påverkansarbete. Om kulturproduktionerna har använts som en del i ett mer omfattande påverkansarbete (det omnämns t.ex. att föreställningar har visats vid konferenser eller vid utbildningar), så har det inte skett inom ramen för projektet.

5. TRE EXEMPEL

Tidigare har jag beskrivit den modell som har använts av en stor del av projekten i satsningen – att göra en kulturproduktion som följs av diskussioner med åskådarna/besökarna. I satsningen finns ytterligare tre exempel på metoder för att påverka som jag vill lyfta fram. Två av dem är projekt som har arbetat på ett systematiskt sätt för att påverka beslutsfattare och anställda inom kommun, stat och landsting – satsningens prioriterade målgrupper. Det ena projektet har prövat en pedagogisk modell för att påverka beslutsfattare och anställda i en kommun. Det andra är en utbildning för nyckelpersoner i ett antal kommuner i att starta teaterprojekt med personer med intellektuella funktionshinder. Det tredje metodexemplet är projekt som skulle kunna beskrivas som kulturmobilisering inom en organisation.

Teater som pedagogiskt verktyg

Projektet *Från rampfeber till rampljus* har prövat en modell för att bedriva utbildning i handikappfrågor för alla förtroendevalda och anställda i kommunen.

Projektet var ett samarbete mellan kommunen och den samlade handikapprörelsen i samma kommun.

Upplägget var en teaterföreställning med efterföljande diskussioner i mindre grupper. Föreställningen skulle

”lyfta fram olika ’bemötandesituationer’ och, med publikens hjälp, se möjliga alternativ till de etablerade föreställningarna”. Man hoppades med föreställningen ”skapa möjlighet till diskussion och reflektion kring de funktionshinderade situation utifrån perspektivet mänskliga rättigheter”, och ville vara ett startskott till attitydförändringar kring funktionshinder i kommunen.

Diskussionerna efter föreställningen leddes av personer från handikapprörelsen, och dessa fick en halv dags utbildning. Föreställningen erbjöds gratis till arbetsplatser i kommunen. Målsättningen var att nå ut till samtliga 2 000 anställda. Därefter skulle de erbjuda andra offentliga arbetsgivare samt privata näringslivet att köpa föreställningen

”Projektet syftar till att lyfta fram handikappfrågorna på ett nytt sätt som skall beröra människor. Att använda teatern som pedagogiskt verktyg är i detta sammanhang nytt.” ”I Tranås ser vi också en vikt i att frågorna lyfts fram på ett nytt, positivt sätt med en inramning av glädje och positiva känslor – det är endast med den känslan som förändringar i fråga om attityder och ageranden kan komma till stånd. Det är därigenom vi skall lyckas med att vända rampfebern till ljus över ramperna!” (Från *rampfeber till rampljus*)

för arbetsplatsvisningar. Det fanns ytterligare två utbildningsinsatser kopplade till projektet. En studiecirkel i handikappfrågor och en högskolekurs om 5 poäng, som erbjöds kommunens anställda.

Teaterföreställningen skulle göras med hjälp av en anställd dramapedagog/regissör och personer som arbetade i kommunen. Tanken var att ha två skådespelargrupper för att arbetsbördan inte skulle bli så tung för de medverkande. Det var extra viktigt eftersom ensemblen delvis bestod av personer med funktionshinder och flera av dem inte orkade med ett för högt tempo. På grund av svårigheter att rekrytera skådespelare blev det bara en skådespelargrupp som fick spela samtliga föreställningar.

Projektet nådde ut till hälften av de anställda i kommunen. Det berodde dels på att ensemblen inte hade möjlighet att genomföra så många föreställningar, men också på ett lägre intresse än beräknat från kommunens arbetsplatser. Teaterföreställningen var tänkt som en del i kommunens utbildning av sina anställda i handikappfrågor, men det var frivilligt för arbetsplatserna att delta. Föreställningen ingick inte heller i något mer långsiktigt förändringsarbete inom kommunen.

Projektet vände sig även till arbetsförmedlingen, försäkringskassan, vårdcentralen, polis och svensk handel och erbjöd dem visningar. Det föll inte väl ut. Ingen av dessa aktörer ville köpa in föreställningen, utan svarade att det var något personalen fick göra på sin fritid om de var intresserade. Den dramapedagog som var projektledare för projektet drar i sin utvärdering slutsatsen att de kanske skulle ha lyckats bättre om de hade förankrat idén bättre hos dessa aktörer och försökt få med dem tidigare i processen, kanske i en referensgrupp. De skulle ha blivit mer delaktiga och haft möjlighet att planera in föreställningen i sin verksamhet. (*Från rampfeber till rampljus*, projektredovisning)

Vilka spår har projektet lämnat? Det kortsiktiga mål som ursprungligen sattes upp för projektet var att nå ut till kommunens 2 000 anställda och beslutsfattare med pjäsen och den efterföljande diskussionen. De hade planerat att spela 120 föreställningar. Det blev 21. Trots det nåddes ungefär hälften av de 2 000 anställda i kommunen.

Det förekommer ingen teater nu. De har gått tillbaka till de mer traditionella formerna för att utbilda kommunens anställda om bemötandefrågor. Det innebär att representanter från handikapprörelsen ska informera anställda på veckomöten ”vid lämpliga tillfällen” (*Från rampfeber till rampljus*, intervju). Det fanns också förhoppningar om att modellen skulle

kunna användas i arbetet med andra frågor som handlar om mänskliga rättigheter, t.ex. i arbetet med mångfald och jämställdhet. Hittills har det inte gjorts. Det blev inte någon studiecirkel, men

en högskolekurs om 5 poäng har startats och tre personer från kommunen har gått den. Projektet ledde till att handikapprörelsen fick bra kontakter med kommunens tjänstemän. ”Vi skulle nog inte ha fått det annars”, säger kontaktpersonen från SHR. ”Det tog mycket tid, det var intensivt, vi hade mycket träffar, och vi var nog rätt trötta när det var över. Men jag har sällan upplevt något som fungerat så bra som det projektet” (*Från rampfeber till rampljus*, intervju). Han ser det som ett resultat av projektet att den samlade handikapprörelsen driver ett nytt projekt, ett brukarstödscentrum, i nära samarbete med kommunen, Försäkringskassan och några andra ideella organisationer. De har haft nytta av det tidigare projektet och har nu god respons från det lokala handikapprådet. Projektet har beviljats medel ur Allmänna arvsfonden. Här har pengarna lämnat spår i form av gynnsammare förutsättningar för samarbete mellan kommunen och handikapprörelsen.

Ideellt eller avlönat?

En erfarenhet som projektet bidrar med är att det inte nödvändigtvis krävs stora bidrag för att genomföra ett omfattande projekt. Den ursprungliga idén byggde på att en stor del av arbetsinsatserna skulle vara avlönade. Projektet planerades för en budget på närmare 2 miljoner kronor, den största delen i form av bidrag (från Sisus och Allmänna arvsfonden). Kommunen hade åtagit sig att bidra med 100 000 i kontanta medel. SHR sökte 1,1 miljon från Allmänna arvsfonden, Tranås kommun sökte resterande summa från Sisus. Pengarna skulle gå till en dramapedagog som skulle leda projektet och hålla i dramaarbetet, men de skulle även täcka transporter, scenografi och rekvisita, lokalhyra, ljud och ljus. Ytterligare en stor post var lön till vikarier. Skådespelarna skulle utgöras av anställda i kommunen, och repetitioner och föreställningar skulle genomföras på arbetstid. Därför söktes pengar för att anställa vikarier för att kunna frigöra skådespelarna från sina ordinarie arbeten under repetitioner och speltid. Pengar söktes också för ersättning till diskussionsledare från handikapprörelsen.

Kommunen fick avslag på sin ansökan hos Sisus, och SHR fick bara en femtedel av de sökta medlen

”Det var ett bra sätt för att få tjänstemän och politiker att förstå problemet kring funktionshinder. Många fick insikter kring funktionshindrades situation. En gång per år skulle det vara bra att få en sån här uppryckning för frågan.”
(Från rampfeber till rampljus, intervju)

från Allmänna arvsfonden. Arvsfonden beviljade endast medel för produktionskostnader, inte för löner med undantag för dramapedagogen. SHR och Tranås kommun valde att trots allt genomföra projektet. Kommunens egeninsats blev högre. Arbetstagare fick delta på betald arbetstid, men utan att ersättas av vikarier (vilket krävde att arbetsledare och chefer gick med på att släppa ifrån sig dessa personer). De två personerna från kommunen som satt i projektets ledningsgrupp/styrgrupp skötte administration och möten m.m. inom ramen för sina vanliga arbeten. De ideella insatserna från SHR:s sida blev också större – de medlemmar som fungerade som diskussionsledare i samband med föreställningarna gjorde detta utan ersättning. Dramapedagogens anställningstid förkortades till ungefär hälften.

När det inte längre fanns pengar till kulisser, rekvisita, teknik och transporter tvingades projektet hitta billigare lösningar, vilket ledde till en mobilisering av krafter i lokalsamhället. Projektledaren kontaktade t.ex. det lokala aktivitetshuset för att undersöka om de kunde åta sig att göra fonder, kulisser och rekvisita, och det resulterade i att de erbjöd sig att göra det gratis. Ljus fick projektet möjlighet att låna från den lokala gymnasieskolan. Och för transporter av kulisser och rekvisita till föreställningar fick de hjälp av Räddningstjänstens färdtjänst. Andra gånger gjordes transporterna med privata bilar.

En mindre positiv effekt av de minskade bidragen var att de fick skära ner på antalet skådespelare. De hade räknat med att ha två grupper av skådespelare för att arbetsbördan inte skulle bli så tung för de medverkande. Det var extra viktigt eftersom ensemblen bestod av personer med funktionshinder och flera av dem inte orkade med ett för högt tempo.

Utbildning av nyckelpersoner i kommuner

Projektet *Över gränserna* har arbetat både långsiktigt och systematiskt för att övertyga nyckelpersoner i kommuner om att teater med intellektuellt funktionshindrade är ”ett utmärkt verktyg till ökad förståelse och därigenom bättre bemötande” (*Över gränserna*, ansökan). Även om det inte är ett renodlat påverkansprojekt så kan det bidra med sina erfarenheter av hur långsiktigt påverkansarbete/förändringsarbete kan utformas.

Över gränserna hade som mål att sprida sina erfarenheter från arbetet med Glada Hudik-teatern – en teatergrupp där skådespelarna består av personer med intellektuella funktionshinder. Det fanns en tveksamhet från Arvsfondsdelegationen att stödja projektet

ekonomiskt eftersom projektet drivs av en kommun och det inte finns någon direkt ideell medverkan². De sökte en miljon och fick hälften³.

Glada Hudik-teatern har startats och drivs av eldsjälur som är anställda inom den kommunala omsorgen i Hudiksvall. Man började i projektform 1996. Teatern finns fortfarande inom den kommunala omsorgen och är numera

en permanent verksamhet. Teatern har byggt upp ett arbetssätt där ideella och även kommersiella krafter systematiskt dras in i arbetet. I projektansökan skriver de om sin arbetsmodell: ”Idén är enkel. Vi samverkar med skolor, gymnasieprogram, professionell teater (Folkteatern), musiker, hantverkare och företag. Vi bygger in oss i samhällsstrukturen och uppnår delaktighet och förståelse som leder till förändring av bemötandet.” (Över gränserna, projektansökan)

I ett samtal som jag har med projektledaren konkretiserar han vad det innebär. De knyter aktivt kontakter med människor i lokalsamhället som är intresserade av att stödja eller samarbeta med teatern på olika sätt. Det kan till exempel vara elever från olika gymnasieprogram som deltar som musiker, scenarbetare, sminkörer, ljud- och ljus tekniker och gästskådespelare. Det kan också vara privata företag som stödjer verksamheten ekonomiskt. En bieffekt är att ungdomar har blivit intresserade av att anlitas som kontaktpersoner och ledsagare.

Med projektet *Över gränserna* ville de sprida den här modellen. Projektet är upplagt som en utbildning för personer inom den kommunala omsorgen i att

”Vi vet att i alla arbetslag av den här typen utkristalliserar olika grupperingar. Vi har dem som är rädda för förändringar. De som känner en stor trygghet i invanda rutiner och därför kämpar för att bevara dem. De får ofta tyst medhåll från dem som gett upp hoppet om bättre arbetsförhållanden. De är trötta och desillusionerade och försöker att dölja sitt tillkortakommande bakom en mask av likgiltighet i jobbet. Sedan har vi dem som sitter tysta på mötet. Pär tror att många av dessa människor är vagt medvetna om sin ofärdiga stora kapacitet och sina möjligheter, men de vågar inte ta risken att förändra. Så har vi ’myrorna’. De strävar på och bemödar sig, men de vill ha arbetsro, sköta sin stack. Till sist har vi också de människor som alltid är uppe på täspetsarna. De är beredda att se möjligheter hellre än svårigheter. De kan ha en svaghet att nappa på allt, rusa iväg utan att tänka, men för utvecklingen är de oerhört värdefulla.” (Vi trivs med livet, s 8f)

lära sig starta teater för personer med intellektuella funktionshinder i den egna kommunen. Utbildningen är upplagd på tre år. Allmänna arvsfonden har finansierat de första två åren av utbildningen, (då grunden läggs genom att kartlägga förutsättningarna i de deltagande kommunerna och inspirera deltagarna) men inte det sista då själva utbildningen genomförs.

Utbildningen är upplagd utifrån en uttalad idé om hur man lyckas få till stånd förändring. I boken *Vi trivs med livet* formuleras det så här: ”Jag har lärt mig, säger Pär, att man inte ska spilla alltför mycket krut på att övertyga dem som är rädda för förändring och på de likgiltiga.

Kraften och energin ska man sätta in på att stödja de förändringsbenägna” (*Vi trivs med livet*, s9).

Projektupplägget kan sammanfattas med följande ord: Inspirera – hitta eldsjälur – gå från ord till handling – bindande löften om långsiktighet.

Ett trettiotal kommuner fick erbjudande om att delta i utbildningen. Av dessa valdes åtta kommuner ut. De började med att hjälpa de intresserade kommunerna att inventera förutsättningarna för att starta en teater och lägga grunden för arbetet. Tillsammans gjorde de en handlingsplan utifrån kommunens specifika förutsättningar. ”Vi kartlägger vad kommunen har för kompetens inom området och vad som bör tillföras.” (*Över gränserna*, projektansökan)

Därefter gjordes en turné där de intresserade kommunerna fick möjlighet att se en föreställning med Glada Hudik-teatern. Syftet var att inspirera, att visa vad som är möjligt, ”övertyga beslutsfattarna om att detta är ett bra arbetssätt.” Det är ett tillfälle för kommunen att bjuda in personer som behöver övertygas – ”chefer, politiker, tjänstemän och annat folk i beslutande ställning för att visa & inspirera att det går att göra teater med utvecklingsstörda. Att teatern är ett utmärkt verktyg till ökad förståelse och därigenom bättre bemötande” (*Över gränserna*, projektansökan år 2).

När de valde ut kommuner så gick de på ”magkänslan” – fanns det personer som brann tillräckligt? ”Det räcker inte att nå folk som deltar för att det är ett sätt att slippa ifrån det vanliga jobbet”, säger projektledaren när vi träffas för ett samtal.

De strävade efter att projektet skulle vara förankrat

² Den ideella medverkan i projektet består av ett samarbete med en lokalförening av FUB. Samarbetet består huvudsakligen i att FUB följer projektet och ger det sitt stöd, men de medverkar inte aktivt – mer än att skådespelare är medlemmar i organisationen. Även FUB centralt har följt arbetet och tagit del av de erfarenheter som har gjorts.

³ Andra finansörer var Statens kulturråd, Sisus, Landstinget kultur och utbildning, Studieförbundet.

i den deltagande kommunen. De skrev avtal med kommunen om att stödja projektiden – vilket har visat sig vara viktigt för att kommunen inte ska prioritera bort projektet efter en tid (*Över gränserna*, intervju).

Under projektets tredje år genomfördes så den konkreta utbildningen. Deltagarna var omsorgspersonal, och syftet med utbildningen var de under utbildningens gång skulle starta ett teaterprojekt. Utbildningen var mycket konkret upplagd. Deltagarna skulle boka lokal, välja ut skådespelare, skriva verksamhetsplan, veta hur de skulle finansiera projektet, hitta namn på teatergruppen. De skulle även skapa sitt eget lokala nätverk. (*Över gränserna*, intervju).

Platser i utbildningen köptes av den deltagande kommunen. Det var åtta kommuner som deltog i kursen. När den skriftliga redovisningen till Arvsfonden gjordes i december 2003 hade tre kommuner startat egen verksamhet. I maj 2006 hade alla satt igång verksamhet. Efter projektets slut har Glada Hudik-teatern satt igång utbildning med fem kommuner i Dalarna.

Inom ramen för kompetensutvecklingsprogrammet höll de ett seminarium, *Livet som en scen*, som fick 400 deltagare (bl.a. från de kommuner som deltog i utbildningen) men även omsorgspersonal, chefer, personal, tjänstemän, politiker, lärare, studerande inom omsorgen.

Kulturmobilisering

Det tredje metodexemplet är tre projekt som har gjort något som kan beskrivas som kulturmobilisering inom en organisation. Det är projekt där en organisation har försökt introducera teater, sång eller skapande som metod och uttrycksmedel i organisationen, för att stärka medlemmarna och för att bedriva påverkansarbete. I arbetet har de använt sig av workshops, dramakurser, utbildning i regi osv., och två av projekten har försökt starta teatergrupper.

Synskadades Riksförbund ville i sitt projekt *Kulturkraft* utveckla nya arbetsformer i sitt påverkansarbete. Projektet innebar en massiv satsning på kulturaktiviteter under fyra år. De arbetade på

”Vi vill skapa förutsättningar och ge stimulans för att i ord och toner berätta om sin situation som funktionshindrad. Målet är att 'kulturmakarna' ska kunna arbeta i nära samarbete med vårt påverkansarbete. Till exempel kan både sånger och dikter finnas med i kampanjmaterialet i det aktuella ämnet. Vår bild av resultatet är att kulturutövaren kommer inridande på Sergels torg sjungande sången om färdtjänst. Där väntar presskonferens och SRF:s ordförande/talesman.” (Kulturkraft)

bred front med många uttrycksformer. Målsättningen var att inspirera distrikt och lokalföreningar att sätta igång kulturprojekt som både skulle kunna användas inåt mot organisationen och användas i det utåtriktade arbetet. En tanke var att skapa material som skulle kunna användas i påverkansarbetet och att materialet skulle komma till användning av andra. De ordnade inspirationshelger där medlemmarna fick prova på skrivande, musik, sång, berättande, konsthantverk. Professionella kulturutövare anlätades som stöd och inspiration. Det anordnades också helgkurser där deltagarna fick studera in andras material. Hemsidan har varit ett viktigt redskap för arbetet med att sprida 'kulturkraften' i organisationen. Där finns en artisktbank och där finns också alla alster samlade. Där finns även tips på kulturinslag som kan användas vid föreningsmöten, kurser eller politiska uppvaktningar. Kulturutövarna ska vara en resurs för de olika lokalavdelningarna. Som avslutning på projektet ordnades en *Kulturkraftfestival*. Den var ett samarbete mellan Sverige, Norge, Danmark, Island och Finland.

Projektet innebar en massiv satsning på kulturaktiviteter under fyra år. Sedan projektet avslutades hösten 2005 har intensiteten minskat. Deras erfarenhet är att det "gav en kick", frigjorde mycket energi, skaparkraft och skaparlust. Men de har också sett att detta måste underhållas. Det är lätt att falla tillbaka i vanliga traditionella former, säger kontaktpersonen från SRF i intervjun. "Man måste påminna om alla bra idéer hela tiden så de inte glöms. Till exempel påminna om att på årsmötet kan vi lämna mötesformer och vara kulturella. Men tyvärr har vi nog varit lite dåliga på det". (Intervju, *Kulturkraft*) Efter den intensiva satsningen (det treåriga projektet drog ut på tiden och blev fyra år) är de lite utpumpade, och osäkra på hur "kulturkraften" ska leva vidare. I förbundet finns det inte pengar att driva så mycket vidare.

En metod som provades var co-writing, dvs. att skriva en text tillsammans. "Där gjorde vi erfarenheten att man snabbt kan skriva kampsånger och påverkansånger tillsammans."

"Projektet fortsätter i liten skala. Webbplatsen fortsätter vi med. Där finns alla alster, sånger, sketcher, ståuppare osv. samlade". /.../ "Men nu händer inte mycket. Vi har tänkt att vi ska se på de alster som kommit ut ur projektet och använda dem i det intressepolitiska arbetet. Det gjorde vi under projektiden. Då var folk uppe i varv. Nu gäller det att sprida information om att det här materialet

finns. Det och hemsidan är det vi mäktar med nu. Vi har inte råd med festivaler och kurser.” /.../”Vi har sått en massa kulturfrön. Vi vet inte ännu vilka frön som slår rot.” (Kulturkraft, intervju)

Två liknande projekt har haft som mål att arbeta med teater inom den egna organisationen – både för att stärka medlemmarna och för att påverka omvärldens attityder och bemötande. Det är Mag-

och tarmsjukas förbund (RMT) och Neurologiskt Handikappades Riksförbund (NHR).

Mag- och tarmsjukas förbund arbetade med Forumteater – en teaterform som även kallas De förtrycktas teater.

Förbundet fick ekonomiskt stöd för att anställa lärare och för utvärdering av projektet. Kurser hölls för intresserade medlemmar, som efter kurserna fick möjlighet att

pröva forumteater under pedagogisk handledning. Till att börja med skulle

metoden användas inom förbundet, men målet var att även kunna använda den i påverkansarbetet utanför organisationen.

Erfarenheterna av projektet var goda. Forumteater hade visat sig vara en metod som kunde fungera som ”ett verktyg för att belysa mag- och tarmsjukas villkor” och som dessutom visade sig ha betydelse för att stärka medlemmar och ”att deltagarna enskilt fått större kraft att göra sig synliga och bemöta dåliga attityder” (Forumteater, projektredovisning). En forumteatergrupp hade bildats. På förbundets kongress där 100 ombud deltog användes metoden och väckte mycket intresse. De såg att forumteater kunde vara ett sätt att fånga upp ungdomar som inte har tålamod att delta i vanliga möten. Projektet utvärderades av en utomstående utvärderare (stiftelsen CESAM) och även utvärderingen visade på ett positivt resultat när det gällde metodens förutsättningar för att stärka medlemmar och bedriva påverkansarbete.

Efter projekttidens slut rekommenderade förbundet landsföreningarna att arbeta med forumteater. Det fanns förhoppningar att den forumteatergrupp

”Forumteater är en benämning på vissa bestämda former för teater som utvecklats för socialpolitisk förändring. I Forumteater aktiveras de medverkande till att ta kontroll över situationer som påverkar deras liv, och inte passivt låta saker hända.” ”Dessa teaterformer har använts över hela världen till att påverka lagstiftare och lagstiftning. Theatre of the oppressed (TO) är av UNESCO erkänd som ’Tool for social change’. ’Forumteater’ är mest använt av arbetsmetoderna inom TO.” (Forumteater, projektansökan)

som hade bildats skulle kunna fungera som en resurs för förbundets lokalavdelningar i framtiden. Tre medlemmar som själva hade deltagit i forumteaterprojektet under en utbildad ledare tog på sig att leda och utbilda andra personer i andra landsföreningar i metoden, berättar projektets kontaktperson. Men förbundet hade inte möjlighet att stödja det arbetet ekonomiskt. ”Det skulle behövas mer pengar för att stötta verksamheten under längre tid, till exempel för att kunna ge pedagogiskt och dramaturgiskt stöd till dem som höll igång det” (Forumteater, intervju). Förbundet sökte medel från

Allmänna arvsfonden men då var satsningen slut. De sökte även medel från Statens Kulturråd för att kunna fortsätta med verksamheten, men fick inga pengar där heller.

Forumteatergruppen är fortfarande verksam. Hittills har forumteater mest använts internt, för att stärka medlemmar, skapa medvetenhet och för att inspirera fler delar inom förbundet att använda metoden.

Det har varit omöjligt för förbundet att driva det utan medel utifrån, men de ser fortfarande forumteater som en användbar metod i förbundet.

”Efter genomgången introduktionskurs lämnade deltagarna skriftliga synpunkter. Deras synpunkter gav tydligt stöd för tanken om Forumteater som ett verktyg för att belysa mag- och tarmsjukas villkor. Det som också framkom och som har blivit än mer tydligt i samtalen i gruppen är den betydelse projektet haft för att stärka den enskilde deltagaren, att deltagarna enskilt fått större kraft att göra sig synliga och bemöta dåliga attityder.” (Forumteater, redovisning)

Såna här saker måste man se i väldigt långa perspektiv. Det tar tid. Det var för flera år sen som vi skrev om viljan att använda kulturen som kraft att påverka inom förbundet. Sen kom möjligheten i och med Arvsfondens satsning. Och tankarna lever fortfarande kvar. /.../ Det är oerhört krävande att jobba med teater. En utställning t.ex. kan man göra från fredag eftermiddag till söndag eftermiddag. Men att jobba med, förmedla via teater, det tar år. Det finns andra uttrycksmedel som tar lite mindre tid. Men det finns en otrolig kraft i forumteater. /.../ Man måste vara införstådd från början med att det tar tid. Vara noga med vilka processer man kan dra igång –man kan väcka starka känslor. Det gäller

att ha beredskap, att kunna ta tillvara det. Och vara beredd på det. Vi hade en fantastisk person på Mariebergs folkhögskola som var jätteduktig och kunde ta hand om gruppen. Man får inte ta för lätt på det om man startar ett sånt här arbete. (Forumteater, intervju)

Det tredje exemplet på kulturmobilisering är projektet Hög rösten. Neurologiskt Handikappades Riksförbund (NHR) anlätade två skådespelare för att starta teatergrupper inom organisationen. De anordnade teaterkurser och intensivare teaterhelger i olika delar av landet. Genom kurserna fick medlemmar prova på att arbeta med teater, några var intresserade av att fortsätta. Flera grupper startades under den tvååriga projektiden.

Projektledaren för teaterprojektet säger:

Projektet väckte ett teaterintresse inom fr.a. Duns, ungdomsförbundet. En av grupperna är fortfarande aktiv. Det tog skruv, det var ett bra sätt att föra fram budskap. Den här typen av teater är som en skola – man lär sig saker, som är gångbart i många olika sammanhang. En slags igångsätterskola. Många av de här unga har levt i en skyddad verkstad – de har haft föräldrar som servat dem och skyddat dem. Projektet ville motverka det. /.../ Projektet genererade konkret verksamhet i Duns – det bildades teatergrupper och spelades föreställningar, vi diskuterade ideologi och budskap och förde ut det. Det var inte bara att spela teater utan en metod att påverka och förändra, både utåt och sig själv. (Hög rösten, intervju)

Efter det tvååriga projektet har förbundet anlätat andra dramalärare som har hållit i teaterverksamhet. En teatergrupp är fortfarande verksam, och spelade april-maj 2006 ett tjugotal föreställningar på Rosenlundsteatern i Stockholm (tillsammans med Teater De Vill).

Projektet hade dubbla syften. Det skulle dels stärka de medlemmar som deltog i projektet, dels skulle projektet leda till att teatergrupper startades som sedan skulle bedriva utåtriktat påverkansarbete.

Projektledaren beskriver det som att projektet ville förmedla ett annat förhållningssätt till funktionshindret. ”Människor måste lära sig ta för sig trots funktionshinder”, säger han. ”Men om det inte finns i strukturen runt projektet, i förbundet, så går det inte att upprätthålla. Projektet måste vara en utlöpare av pågående förändring. Förbundet måste vara villigt att bryta upp gamla sätt att tänka och jobba. Det ska finnas en tanke – vad vill vi med det här osv., dra lärdomar. Annars blir det bara förändringar i stunden. Annars faller man tillbaka till gamla strukturer när projektet (med ledarna som kommer utifrån) är över.”

Att leva vidare är också en fråga om att ha möjlighet att upprätthålla de kunskaper som förvärvats genom projektet, anser han. Framför allt gäller det om teatern ska användas utåtriktat. Det behövs kvalitet och kompetens om man vill påverka. ”Teater är effektivt i mötet med publik. Men det kräver bra manus, regi och skådespeleri för att fungera. Och för att hålla en hög nivå på produktionerna så behövs det att kunskapen underhålls”, säger projektledaren. Men, säger han, om syftet däremot är att stärka medlemmarna finns inte samma krav på kvalitet. Som metod är teater alltid betydelsefullt för individen (*Hög Rösten*, intervju).

Är det en framkomlig väg att kulturmobilisera organisationer för att ”ge de förtryckta en röst” och påverka omvärlden? De kulturmobiliserande projekten slog väl ut i förbunden. Organisationerna har uppfattningen att de kulturella uttrycksformerna har haft förmågan att stärka medlemmarnas röst, att, som det formuleras i ett informationsblad från projektet *Hög rösten*, ”få människor att våga synas och höras, att ta den självklara plats som borde vara allas rättighet”. I organisationerna hölls det kurser, producerades sånger, texter, teaterpjäser, skivor. Det startades teatergrupper, arrangerades framträdanden och musikfestivaler. Projekten har framför allt fungerat stärkande för deltagarna och frigjort mycket skaparlust, energi och kraft. Men det finns några exempel på att föreställningar och andra uppträdanden har visats för en publik utanför den egna organisationen. Arbetet leddes av dramapedagoger/skådespelare/artister (professionella). Det har funnits en ambition att utbilda deltagare till att kunna ta över stafettpinnen, leda arbetet vidare och även starta nya grupper. Men detta har varit svårt att upprätthålla bara på amatörbasis, framför allt om ambitionen har varit att verka utåtriktat. Efter projektens slut måste kunskapen underhållas. Det beskrivs också som en kostnadsfråga. För att fortsätta verksamheten behöver organisationerna tillföra resurser, resurser som de bedömer att de inte har.

Verksamheterna har avmattats lite men inte avstannat helt, t.ex. finns några teatergrupper kvar.

Den stora utmaningen är hur man ska integrera verksamheten i det dagliga arbetet. Hur ska det bli den nya röst i organisationen som man eftersträvade? För att lyckas med det är det kanske inte enbart ett tillskott av ekonomiska resurser som krävs. Projekten pekar på att verksamheten också måste vara förankrad i organisationen för att det inte bara ska bli projektkonsumtion. Som projektledaren i *Höj rösten* formulerar det, saker måste dra åt samma håll, det går inte att bara genomföra ett enstaka projekt med ett visst syfte.

Andra erfarenheter

Personliga kontakter, samarbeten och nätverkande som framgångsfaktor

Oavsett om projekten har som syfte att påverka eller inte så ser det ut som att knyta personliga kontakter och att skapa informella nätverk också har fungerat som framgångsfaktorer.

Flera projekt har betonat de personliga kontakternas betydelse. I vissa fall kan man se hur det varit personliga möten som gjort att projektet kommit till och fått den utformning det fått eller utvecklats så som det gjort. För Världskulturmuseet är det en strategi byggd på tidigare erfarenhet – de låter samarbetet med en organisation gå via en person, inte en hel organisation.

Jag har tidigare beskrivit projektet *Över gränserna* som har nätverkande som en av grundpelarna i arbetet, och det är en av de saker de lär ut på sin kurs. De ”bygger in sig” i närsamhället, bygger upp ett ömsesidigt samarbete mellan teatergruppen och det omgivande samhället, involverar fler, vinner andra för idén, då blir projektet förankrat. Moomsteatern arbetar med att knyta kontakter. Båda projekten har gjort erfarenheten att det inte är svårt att hitta intresserade samarbetsparter. Moomsteatern beskriver det som att de numera fungerar nästan som en magnet, drar till sig folk som vill samarbeta med dem.

Andra projekt har goda erfarenheterna av att det har uppstått samarbeten under projektets gång som de inte hade förutsett från början. Ett exempel är projektet *Från rampfeber till rampljus* som lyckades involvera många olika aktörer i arbetet (eftersom budgeten hade krympts och det inte längre fanns pengar till allt.) De lyckades involvera det lokala Aktivitetshuset som gjorde fonder, kulisser och rekvisita, en gymnasieskola för belysning, och Räddningstjänstens färdtjänst för transporter. Föreningen Grunden tog i samband med

filmarbetet kontakt med RFSU, och det ledde till att RFSU ville utbilda medlemmar från föreningen till informatörer som skulle berätta om sex och samlevnad på dagcenter. Och landstinget har startat en vidareutbildning för vårdpersonal som berör sex och samlevnad där filmerna ska användas.

Referensgrupper kan vara ett bra sätt att skaffa ett bra kontaktnät till ett projekt. Det är bra att ha spridning på folk i referensgruppen, är ett råd från kontaktpersonen för projektet *Särskilda syskon*. Och att inte vara för få. Man kan gärna höra sig för om t.ex. kommunen är intresserad av att delta, för deras del gav det möjlighet till att få en lite mer professionell konstnärlig touch på det som gjordes. Det är alltid bra att bolla med folk i gamet. Och eftersom deras projekt hade inriktning på barn och unga så väcktes idén att ta kontakt med den lokala Barnombudsmannen och föreslå att de skulle göra något tillsammans kring utställningen, vilket hon nappade på. Det har lett till flera nya samarbeten.

Kanske kan man se nätverkande som en framgångsrik strategi i projektarbete, som ger stabilare, hållfastare projekt och öppnar för att verksamheten hittar nya, kanske oförutsedda vägar.

6. SLUTDISKUSSION

Satsningen ur ett regeringsperspektiv

Hur ska då satsningen Bemötande med kultur bedömas? Svaret hänger samman med frågan om vilka målen för satsningen var.

Som jag har diskuterat i utvärderingen så förändrades satsningen både till syfte, målgrupp och utformning på vägen från idé i en statlig utredning, över politiskt formulerade riktlinjer, till genomförd satsning. Som den ursprungligen skisserades i *Lindqvists nia*, Bengt Lindqvists utredning av bemötande av personer med funktionshinder, presenterades satsningen som en del i en samordnad kraftsamling för att minska diskrimineringen av personer med funktionshinder. Det fanns ett tydligt maktperspektiv, och satsningen var preciserad när det gällde innehåll och målgrupp. Målgruppen var nyckelpersoner i stat, kommun och landsting (t.ex. beslutsfattare och anställda). Kulturella uttrycksformer förväntades få stort utrymme i det arbetet. Arvsfondssatsningen skulle ekonomiskt möjliggöra ett kulturellt utbud som skulle kunna länkas till ett nationellt program för att långsiktigt och systematiskt öka kompetensen och bidra till en levande dialog kring de grundläggande värderingarna i svensk handikappolitik (SOU 1999:21, Prop 1999/2000:79). Genom att knytas till kompetensutvecklingsprogrammet skulle satsningen inte bara omfatta individer, utan fungera som en del i ett förändringsarbete på institutionsnivå. Men när idén lämnade utredningen försvann också satsningens direkta koppling till denna strategi.

Satsningen skulle finansieras med medel från Allmänna arvsfonden. Det innebar att riktlinjerna också skulle anpassas till fondens regelverk, vilket har lett till en viss motsägelsefullhet i satsningens utformning eftersom Arvsfondens regelverk inte har varit helt och hållet förenligt med satsningens syften/intentioner. Framför allt gäller det kravet på långsiktighet. Projekten skulle ha möjlighet att övergå till reguljär verksamhet efter projekttidens slut, men hur ska det förenas med en satsning, som när den ursprungligen beskrevs, främst var ämnad att ge stöd åt kulturproduktioner som filmer, teaterföreställningar och andra framträdanden?

Vad blir det då kvar av satsningen när den ska stå för sig själv? Satsningen sammanföll i tiden med det europeiska handikappåret. Det gjorde att den även fungerade som en kraftsamling inför detta.

Det var, enligt den handläggande tjänstemannen på Arvsfondsdelegationen, en bidragande orsak till att man gav stöd till enskilda föreställningar. Satsningen beskrivs som en försöksverksamhet, men försöksverksamheten framstår inte längre som en del i en samordnad strategi. Huvudsyftet ser ut att vara metodutveckling, men vad som ska förmedlas, vem som ska påverkas och hur det ska leda till bättre bemötande, liksom vad som avses med bättre bemötande, är diffust. Riktlinjerna för satsningen blev alltså vagt formulerade. Hur de skulle tolkas och konkretiseras blev en uppgift för de tjänstemän som skulle genomföra satsningen.

Vad blev då resultatet? Hur skulle försöksverksamheten användas? Och vad skulle den leda till? Vad gjorde satsningen till en satsning? Och vad skilde den från den vanliga medelshanteringen? I den genomförda satsningen är det svårt att se någon tydlig idé om hur den var tänkt att nå sitt mål. Det har till exempel varit svårt att se någon idé om hur de olika projektens resultat skulle samordnas. Temat att ”gissla fördomar” är fortfarande tydligt, men perspektivet har vidgats. Som satsningen beskrevs i utredningen var det uttalade syftet att påverka människor med hjälp av teater, film, konst och texter. I den satsning som till slut tog form har även andra typer av projekt, projekt som på ett mer indirekt vis kan sägas bidra till att minska diskrimineringen, fått ekonomiskt stöd. Den största delen av projekten har varit inriktade på direkt påverkan av människor i största allmänhet. Flera av dem nämner den prioriterade målgruppen som en av många målgrupper, men utan att ha någon strategi för hur de ska nå den, och det är bara ett fåtal projekt som uttalat vill nå de prioriterade grupperna. Jag har inte fått uppfattningen att bristen på projekt riktade till de prioriterade målgrupperna berodde på att sådana projekt valdes bort. En troligare förklaring är att det inte kom in fler ansökningar om den typen av projekt. Kanske kunde kriterierna i utlysningen ha formulerats på ett annat sätt för att inspirera till just den sortens projekt? Och kanske kunde det ha varit möjligt vid handläggningen av projektansökningarna att inte bara nöja sig med att de prioriterade målgrupperna nämns, utan i högre utsträckning efterfråga konkreta strategier för hur de skulle nås.

Satsningen rymmer även empowermentprojekt, projekt som vill stärka personer med funktionshinder för att de i ett senare skede ska kunna påverka omgivningen. Några projekt säger sig vilja utmana befintliga strukturer genom att starta alternativa verksamheter. Urvalet av projekt i satsningen speglar alltså en vid definition av diskriminering och vägar att minska den. Resultatet har blivit en bred satsning

som drar åt olika håll och som saknar tydlig riktning, syfte och mottagare. Det positiva med det kan sägas vara att många olika typer av projekt och även vägar att direkt och indirekt påverka bemötandet av personer med funktionshinder har fått möjlighet att prövas. Men frågan är hur bred en satsning kan göras utan att den förlorar fokus? Betraktat utifrån ett regeringsperspektiv, utifrån syftet att satsningen skulle kunna bli en del i det som var tänkt som en mer systematisk påverkan av bemötande med sitt främsta mål, nyckelpersoner inom kommun, stat och landsting, ser satsningen inte ut att ha varit så effektivt utformad. Den blev inte en del i den systematiska, samordnade insats för att höja kunskapsnivån och förändra attityder och beteenden som föreslogs i utredningen. För att bli det saknades den överbyggnad eller inramning som kunde ha gett projekten både större ”räckvidd” och ”träffsäkerhet”. Den länk som skulle kunna förmedla kulturproduktionerna till målgrupperna skapades aldrig. Kompetensutvecklingsprogrammet startades och genomfördes, det fanns ett samarbete mellan satsningarna, men bemötandesatsningens projekt fördes inte in i kompetensutvecklingsarbetet, och fick därmed inte draghjälp och spridning med hjälp av den. Det har gjorts att resultatet av satsningen i stor utsträckning stannade vid de enskilda projektens resultat. Det är rimligt att anta att satsningen skulle ha kunnat nå större effekt om en sådan koppling, eller en annan strategi för att samordna och sprida, hade funnits.

Satsningen ur ett arvsfondsperspektiv

Hur blir då bilden om satsningen istället betraktas utifrån ett arvsfondsperspektiv? Vid sidan av målet att påverka människors attityder och bemötande av personer med funktionshinder hade satsningen också andra mål, mål som alltid gäller när Allmänna arvsfonden ger ekonomiskt stöd. Här handlade det om att stimulera utvecklandet av verksamheter för personer med funktionshinder på deras egna villkor. Projekten skulle också i någon bemärkelse vara nyskapande. Allmänna arvsfondens pengar brukar ibland metaforiskt beskrivas som ett riskkapital som investeras i nyskapande och utvecklande verksamheter i regi av ideella organisationer och andra frivilliga sammanslutningar. Man vet inte i förväg vilka projekt/verksamheter och metoder som kommer att visa sig vara framgångsrika, och genom att satsa på många idéer som verkar intressanta ökar chansen att hitta ”guldkornen”. Övriga projekt bidrar med sina erfarenheter till ökad kunskap om vad som kan leda till lyckade verksamheter och framgångsrika metoder.

Frågan om ett projekt eller en satsning har lyckats mäts inte främst i om målen har nåtts utan betraktas snarare utifrån den kunskap de har gett.

Även om urvalet är spretigt när det gäller metoder och målgrupper så finns det en stark röd tråd som förenar samtliga projekt. Det är perspektivet att de ska utföras av och med personer med funktionshinder, inte för dem. Majoriteten av projekten i satsningen har genomförts av eller i nära samarbete med personer med funktionshinder. Det har i stor utsträckning varit etablerade handikapporganisationer som har tagit hjälp av kulturella uttrycksmedel som en engångsföreteelse, men det finns också några verksamheter som arbetar med kulturella uttrycksmedel som metod – etablerade teatergrupper, dagverksamheter med teater- eller medieinriktning och studieförbund.

Metodutveckling

En minsta gemensam nämnare för utredningens förslag och den genomförda satsningen är att satsningen kan ses som metodutveckling, ett försök att ”att pröva hur man med olika kulturella uttrycksformer som teater, litteratur, film, musik och konst kan minska fördomar, påverka attityder och tydliggöra hur personer med funktionshinder bemöts” och att ”visa hur humor och satir kan användas i detta sammanhang” (Arvsfondens utlysning av satsningen).

Satsningen har gett upphov till att olika verksamheter och metoder har prövats, men nyskapandet har inte stått i förgrunden. För den enskilda föreningen kan det ha varit nytt att arbeta med t.ex. teater eller film, men det har gjorts tidigare av andra föreningar. Till dem som kan anses nyskapande hör projekten som arbetat med ”kulturmobilisering”. De hör också till de enskilda projekt som har fått mest pengar. Det är projekt där en organisation har försökt introducera teater, sång eller skapande som metod och uttrycksmedel i organisationen, för att stärka medlemmarna och för att bedriva påverkansarbete. I arbetet har de använt sig av workshops, dramakurser, utbildning i regi osv., och två av projekten har försökt starta teatergrupper. I organisationerna hölls det kurser, producerades sånger, texter, teaterpjäser, skivor. Det startades teatergrupper, arrangerades framträdanden och musikfestivaler. Projekten har framför allt fungerat stärkande för deltagarna och frigjort mycket skaparlust, energi och kraft. Men några föreställningar och andra uppträdanden har visats för en publik utanför den egna organisationen. Efter projekttidens slut har verksamheterna avmattats lite men inte avstannat helt. Till exempel lever några teatergrupper vidare.

Allmänna arvsfonden har gjort avsteg från att

projekten ska vara långsiktiga. Av de 27 projekten i satsningen är det endast sju som syftade till varaktig verksamhet, övriga gjorde en speciell kulturproduktion – en teaterföreställning, film, utställning eller bok som tillkom just för satsningen och visades en begränsad tid. I gengäld har metoden att påverka med teater, film m.m. fått möjlighet att prövas i relativt stor skala. Ett par av dessa projekt har prövat metoder för att påverka personer i satsningens prioriterade målgrupp.

Flera projekt i satsningen använder kulturella uttrycksformer i arbetet med personer med intellektuella funktionshinder. Det är en typ av projekt som tidigare har stötts av Allmänna arvsfonden och resulterat i många framgångsrika verksamheter. Genom satsningen har metoden fått ytterligare möjlighet att prövas och vidareutvecklas i ett antal projekt, och även fått möjlighet att spridas vidare genom ett av projekten.

Metoden att påverka omvärlden med utgångspunkt från en teaterföreställning, film, utställning eller liknande har fått möjlighet att prövas i närmare tjugo projekt. Det kulturella utbud som har producerats inom satsningen har nått fram till en stor publik, minst 100 000 personer har tagit del av någon av produktionerna. Det är oklart hur många av dem som tillhör den prioriterade målgruppen. Många av projekten anger att de prioriterade målgrupperna ingår som en bland flera andra av projektets målgrupper, men det har varit sällsynt att projekten har haft några strategier för att nå ut till just dessa. Att döma av projektens egna redovisningar tycks samma teaterföreställning, film eller utställning fungera bra för många olika målgrupper. Frågan om i vilken utsträckning de prioriterade målgrupperna för satsningen har nåtts ser alltså framför allt ut att vara en fråga om hur spridningen av projektets resultat har gått till. Här kan man anta att en annan utformning/organisation av satsningen skulle ha kunnat bidra till att projektets föreställningar, filmer och utställningar i större utsträckning hade nått de prioriterade målgrupperna.

Drygt två tredjedelar av projekten i satsningen kan beskrivas som pedagogiska påverkansprojekt, dvs. de kulturella uttrycksformerna används i direkt syfte att föra ut information genom en föreställning, film eller utställning. Projekten har använt sig av en modell där publiken bjuds in att delta i samtal om föreställningen/filmen/utställningen efteråt.

Utvärderingen ger inget svar på om projekten har lyckats påverka bemötandet av personer med funktionshinder i positiv riktning. Däremot har ett försök gjorts att bedöma vilka förutsättningar de kan antas ha att påverka utifrån resultat av forskning kring påverkan. Slutsatserna av genomgången tas upp

i utvärderingens kapitel 4. Här ska bara nämnas att utifrån kriterierna att informationen ska beröra såväl intellekt som känslor, bygga på ömsesidiga och helst långvariga kontakter mellan personer med och utan funktionshinder, ser det ut som att de pedagogiska kulturproduktionerna i satsningen, som vill förmedla kunskap med hjälp av kulturella uttrycksformer, har valt en god strategi för att nå ut med information som även slår an på ett känslomässigt plan. De har också nått ut till ett stort antal människor.

Däremot har projekten inte inneburit långvariga kontakter med målgruppen. Projekten har, med några få undantag, inte bedrivit ett långsiktigt påverkansarbete. De har i de allra flesta fall inte haft andra aktiviteter för målgruppen än själva föreställningen, filmen osv. Om kulturproduktionerna har använts som en del i ett mer omfattande påverkansarbete, t.ex. att föreställningar har visats vid konferenser eller vid utbildningar, så har det inte skett inom ramen för projekten. Det är möjligt att en annan utformning/organisation av satsningen skulle ha kunnat föra in projekten i ett mer långsiktigt kompetensutvecklingsarbete.

Två projekt har arbetat på ett systematiskt sätt för att påverka beslutsfattare och anställda inom kommun, stat och landsting – satsningens prioriterade målgrupper. Det ena projektet har prövat en pedagogisk modell för att påverka beslutsfattare och anställda i en kommun. Det andra är en utbildning för nyckelpersoner i ett antal kommuner i att starta teaterprojekt med personer med intellektuella funktionshinder.

Även erfarenheterna av dessa projekt visar på vikten av systematiskt och långsiktigt arbete.

Satsningen ur ett "avsändarperspektiv"

Vad tycker avsändarna till projekten, dvs. personer med funktionshinder som genom sina projekt försöker påverka bemötande och bryta diskriminering, om satsningen? De allra flesta som har genomfört projekten är positiva till den och tycker att det är ett bra sätt att påverka människor. Men det finns också kritiska röster. Några projekt är kritiska till att det görs speciella satsningar för personer med funktionshinder. När det råder brist på pengar för kultur så blir det visserligen mer kultur totalt sett om personer med funktionshinder söker från speciella öronmärkta potter, men det blir samtidigt kontraproduktivt i och med att det gör att personer med funktionshinder inte får ta plats på icke funktionshindrades arena. Dessa kritiska röster kommer från projekt som inte i första hand representerar det som jag i utvärderingen beskriver

som påverkansprojekt eller pedagogiska projekt. Kritiken kommer från projekt som har professionella anspråk snarare än pedagogiska. Projekt som är kulturprojekt snarare än handikappolitiska projekt. Satsningen Bemötande med kultur var ursprungligen beskriven som ekonomiskt stöd till påverkansprojekt/ pedagogiska projekt, och för den typen av projekt är den här kritiken inte lika relevant. Men som satsningen till slut utformades har även andra typer av projekt fått ekonomiskt stöd. Och i och med det aktualiserar satsningen ett av diskrimineringsdilemman. Själva indelningen i funktionshindrad och icke funktionshindrad riskerar att bidra till att upprätthålla den marginalisering som åtgärderna är tänkta att avhjälpa. Kan man stärka marginaliserade grupper utan att samtidigt peka ut dem och därmed bidra till att upprätthålla marginaliseringen?

Politiska satsningar är färskvara. År 2005 upphörde det så kallade bemötandeuppdraget, där satsningen Bemötande med kultur och det nationella kompetensutvecklingsprogrammet hade ingått. Bakom beslutet låg en omprioritering av statens uppgifter. Regeringen ansåg att staten inte ska bedriva attitydpåverkan. Man ansåg också att det var problematiskt att arbeta med utgångspunkt från bemötande ”i vid mening”, eftersom det förutsätter att det genomförs många samverkande åtgärder för att ge resultat. Bemötandeperspektivet ersattes med mänskliga rättigheter vilket också var ett sätt att anpassa svensk politik och lagstiftning till Europa och delar av övriga världen. Frågan om bemötande ska integreras i arbetet med mänskliga rättigheter och arbetet med att utveckla antidiskrimineringsstrategier.

KÄLLOR

- de los Reyes, Paulina 2000. "Diskriminering och ojämlikhet i arbetslivet. Institutionella faktorerens betydelse ur ett mångfaldsperspektiv". I *Mångfald, diskriminering och stereotyper*. RALF, Stockholm: Integrationsverket, ESF-Rådet
- Edström, Nina 2006. *Har du sett på mångkulturkonsulenten! Utvärdering av verksamheter med regionala konsulenter för mångkultur*. Mångkulturellt Centrum, Tumba
- Forsberg E, Hagquist C Starrin, B 1997. *Frigörande kraft: empowerment som modell i skola, omsorg och arbetsliv*. Stockholm: Gothia
- Gerholm, Lena 1985. Kulturprojekt och projektkultur. Stockholm, Liber
- Hännestrand, Michailakis, Söder och Tielman 2000. *Samhällets marginalisering av funktionshindrade. Problematisering av begreppet diskriminering*. Rådet för arbetslivsforskning, Svenska EFS-Rådet, Integrationsverket
- Kamali, Masoud 2005. "Ett europeiskt dilemma. Strukturell/institutionell diskriminering". I Paulina de los Reyes och Masoud Kamali (red.) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41
- Michailakis, Dimitris 1998. *När åsikter blir handling – En kunskapsöversikt om bemötande av personer med funktionshinder* (SOU 1998:16)
- Michailakis, Dimitris 2005. "Hur fungerar diskriminering av personer med funktionshinder i arbetslivet?" Referat från föredrag av Dimitris Michailakis vid seminariet "Arbete? För dig som passar in..." 30 mars 2005, Stockholm. www.sveri.se/dokum/050330/050330c-4.htm/
- Peralta, Amanda 2005. "Det sagda och det tänkta". I Paulina de los Reyes och Masoud Kamali (red.) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41
- Runfors, Ann 2006. "Fostran till frihet. Värdeladdade visioner, positionerade praktiker och diskriminerande ordningar". I Lena Sawyer och Masoud Kamali (red.) *Utbildningens dilemma. Demokratiska ideal och andrafierande praktiker*. SOU 2006:40
- Sahlin-Andersson, K 1996. "I styrbarhetens utmarker" I Sahlin (red.) *Projektets paradoxer*. Lund: Studentlitteratur
- Prop 1999/2000:79. Från patient till medborgare – en nationell handlingsplan för handikappolitiken. Socialdepartementet, mars 2000
- Skr. 1999/2000:125. Redovisning av fördelning av medel från Allmänna arvsfonden under budgetåret 1999. Socialdepartementet, maj 2000
- Skr. 2001/02:125. Redovisning av fördelning av medel från Allmänna arvsfonden under budgetåret 2001. Socialdepartementet, februari 2002
- Skr. 2005/06:110. Uppföljning av den nationella handlingsplanen för handikappolitiken. Socialdepartementet, mars 2006
- SOU 1998:16. *När åsikter blir handling – En kunskapsöversikt om bemötande av personer med funktionshinder*. Socialdepartementet. Betänkande av utredningen för att kartlägga och analysera frågan om bemötande av personer med funktionshinder. Januari 1998
- SOU 1999:21. *Lindqvists nia – nio vägar att utveckla bemötandet*. Socialdepartementet. Betänkande från Utredningen om bemötande av personer med funktionshinder. Mars 1999
- Vedung, Evert 1998. *Utvärdering i politik och förvaltning*. Studentlitteratur, Lund
- Velásquez, Juan 2006. "Dialog eller förankring. Statliga satsningars oförutsedda konsekvenser för den lokala demokratin". I (red.) Magnus Dahlstedt och Fredrik Herzberg *Demokrati på svenska? Om strukturell diskriminering och politiskt deltagande*. SOU 2005:112

